

ॐ श्रीपरमात्मने नमः

Jun2019

वसुदेवसुतं देवं, कंसचाणूरमर्दनम् ।
देवकीपरमानन्दं, कृष्णं वन्दे जगद्गुरुम् ।१।
मूकं करोति वाचालं, पङ्गुं लङ्घयते गिरिम् ।
यत्कृपा तमहं वन्दे, परमानन्दमध्वम् ।२।

अथ श्रीमद् भगवद्गीता

अथ प्रथमोऽध्यायः

अर्जुनविषादयोगः

धृतराष्ट्र उवाच

धर्मक्षेत्रे कुरुक्षेत्रे, समवेता युयुत्सवः ।

मामकाः पाण्डवाश्चैव, किम् अकुर्वत संजय ।१.१।

संजय उवाच

दृष्ट्वा तु पाण्डवानीकं, व्यूढं दुर्योधनस् तदा ।

आचार्यम् उपसंगम्य, राजा वचनम् अब्रवीत् ।१.२।

पश्यैतां पाण्डुपुत्राणाम्, आचार्य महर्तौ चमूम् ।

व्यूढां द्रुपदपुत्रेण, तव शिष्येण धीमता ॥३॥

अत्र शूरा महेष्वासा, भीमार्जुनसमा युधि ।

युयुधानो विराटश्च, द्रुपदश्च महारथः ।१.४।

धृष्टकेतुश् चैकितानः, काशिराजश्च वीर्यवान् ।

पुरुजित् कुन्तिभोजश्च, शैब्यश्च नरपुङ्गवः ।१.५।

युधामन्युश्च विक्रान्त, उत्तमौजाश्च वीर्यवान् ।

सौभद्रो द्रौपदेयाश्च, सर्व एव महारथाः ।१.६।

भवान् भीष्मश्च कर्णश्च, कृपश्च समितिजयः ।

अश्वत्थामा विकर्णश्च, सौमदत्तिस् तथैव च ।१.८।

अपर्याप्तं तद् अस्माकं, बलं भीष्माभिरक्षितम् ।

पर्याप्तं त्विदम् एतेषां, बलं भीमाभिरक्षितम् ।१.१०।

अयनेषु च सर्वेषु, यथाभागम् अवस्थिताः ।

भीष्मम् एवाभिरक्षन्तु, भवन्तः सर्व एव हि ।१.११।

तस्य संजनयन् हर्षं, कुरुवृद्धः पितामहः ।

सिंहनादं विनद्योच्चैः, शङ्खं दध्मौ प्रतापवान् ।१.१२।

ततः शङ्खाश्च भेर्यश्च, पणवानकगोमुखाः ।

सहस्रैवाभ्यहन्यन्त, स शब्दस् तुमुलोऽभवत् ।१.१३।

ततः श्वेतैर् हयैर् युक्ते, महति स्यन्दने स्थितौ ।

माधवः पाण्डवश्चैव, दिव्यौ शङ्खौ प्रदध्मतुः ।१.१४।

पाञ्चजन्यं हृषीकेशो, देवदत्तं धनंजयः ।

पौण्ड्रं दध्मौ महाशङ्खं, भीमकर्मा वृकोदरः ।१.१५।

अनन्तविजयं राजा, कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ।
 नकुलः सहदेवश्च, सुघोषमणिपुष्पकौ ॥१.१६॥
 काश्यश्च परमेष्वासः, शिखण्डी च महारथः ।
 धृष्टद्युम्नो विराटश्च, सात्यकिश्चापराजितः ॥१.१७॥
 द्रुपदो द्रौपदेयाश्च, सर्वशः पृथिवीपते ।
 सौभद्रश्च महाबाहुः, शङ्खान् दध्नुः पृथक् पृथक् ॥१.१८॥
 स घोषो धार्तराष्ट्राणां, हृदयानि व्यदारयत् ।
 नभश्च पृथिवीं चैव, तुमुलो व्यनुनादयन् ॥१.१९॥
 अथ व्यवस्थितान् दृष्ट्वा, धार्तराष्ट्रान् कपिध्वजः ।
 प्रवृत्ते शस्त्रसंपाते, धनुर उद्यम्य पाण्डवः ॥१.२०॥
 हृषीकेशं तदा वाक्यम् इदम् आह महीपते ।
 सेनयोर् उभयोर् मध्ये, रथं स्थापय मेऽच्युत ॥१.२१॥
 यावद् एतान् निरीक्षेऽहं, योद्धुकामान् अवस्थितान् ।
 कैर् मया सह योद्धव्यम्, अस्मिन् रणसमुद्यमे ॥१.२२॥
 योत्स्यमानान् अवेक्षेऽहं, य एतेऽत्र समागताः ।
 धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्, युद्धे प्रियचिकीर्षवः ॥१.२३॥
 संजय उवाच
 एवम् उक्तो हृषीकेशो, गुडाकेशेन भारत ।
 सेनयोर् उभयोर् मध्ये, स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥१.२४॥
 भीष्मद्रोणप्रमुखतः, सर्वेषां च महीक्षिताम् ।
 उवाच पार्थ पश्यैतान्, समवेतान् कुरून् इति ॥१.२५॥
 तत्रापश्यत् स्थितान् पार्थः, पितृन् अथ पितामहान्
 आचार्यान् मातुलान् भ्रातृन्, पुत्रान् पौत्रान् सखींस् तथा
 श्वशुरान् सुहृदश्चैव, सेनयोर् उभयोर् अपि ।
 तान् समीक्ष्य स कौन्तेयः, सर्वान् बन्धून् अवस्थितान्
 कृपया परयाविष्टो, विषीदन्न इदम् अब्रवीत् ।
 दृष्ट्वेमं स्वजनं कृष्ण, युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥१.२६॥
 सीदन्ति मम गात्राणि, मुखं च परिशुष्यति ।
 वेपथुश्च शरीरे मे, रोमहर्षश्च जायते ॥१.२९॥
 गाण्डीवं संसते हस्तात्, त्वक् चैव परिदह्यते ।
 न च शक्नोम्य् अवस्थातुं, भ्रमतीव च मे मनः ॥१.३०॥
 निमित्तानि च पश्यामि, विपरीतानि केशव ।
 न च श्रेयोऽनुपश्यामि, हत्वा स्वजनम् आहवे ॥१.३१॥
 न काङ्क्षे विजयं कृष्ण, न च राज्यं सुखानि च ।
 किं नो राज्येन गोविन्द, किं भोगैर् जीवितेन वा ॥१.३२॥
 येषाम् अर्थे काङ्क्षितं नो, राज्यं भोगाः सुखानि च ।
 त इमेऽवस्थिता युद्धे, प्राणांस् त्यक्त्वा धनानि च ।
 आचार्याः पितरः पुत्रास्, तथैव च पितामहाः ।
 मातुलाः श्वशुराः पौत्राः, श्यालाः संबन्धिनस् तथा ॥१.३४॥

एतान् न हन्तुम् इच्छामि, घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
 अपि त्रैलोक्यराज्यस्य, हेतोः किं नु महीकृते ॥१३५॥
 निहत्य धार्तराष्ट्रान् नः, का प्रीतिः स्याज् जनार्दन ।
 पापम् एवाश्रयेद् अस्मान्, हत्वैतान् आततायिनः ॥१३६॥
 तस्मान् नार्हा वयं हन्तुं, धार्तराष्ट्रान् स्वबान्धवान् ।
 स्वजनं हि कथं हत्वा, सुखिनः स्याम माधव ॥१३७॥
 यद्यप्येते न पश्यन्ति, लोभोपहतचेतसः ।
 कुलक्षयकृतं दोषं, मित्रद्रोहे च पातकम् ॥१३८॥
 कथं न ज्ञेयम् अस्माभिः, पापाद् अस्मान् निवर्तितुम् ।
 कुलक्षयकृतं दोषं, प्रपश्यद्भिर् जनार्दन ॥१३९॥
 कुलक्षये प्रणश्यन्ति, कुलधर्माः सनातनाः ।
 धर्मं नष्टे कुलं कृत्स्नम्, अधर्मोऽभिभवत्युत ॥१४०॥
 अधर्माभिभवात् कृष्ण, प्रदुष्यन्ति कुलस्त्रियः ।
 स्त्रीषु दुष्टासु वार्ष्णेय, जायते वर्णसंकरः ॥१४१॥
 संकरो नरकायैव, कुलघ्नानां कुलस्य च ।
 पतन्ति पितरो ह्येषां, लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥१४२॥
 दोषैर् एतैः कुलघ्नानां, वर्णसंकरकारकैः ।
 उत्साद्यन्ते जातिधर्माः, कुलधर्माश्च शाश्वताः ॥१४३॥
 उत्सन्नकुलधर्माणां, मनुष्याणां जनार्दन ।
 नरकेऽनियतं वासो, भवतीत्यनुशुश्रुम ॥१४४॥
 अहो बत महत् पापं, कर्तुं व्यवसिता वयम् ।
 यद् राज्यसुखलोभेन, हन्तुं स्वजनम् उद्यताः ॥१४५॥
 यदि माम् अप्रतीकारम्, अशस्त्रं शस्त्रपाणयः ।
 धार्तराष्ट्रा रणे हन्युस्, तन् मे क्षेमतरं भवेत् ॥१४६॥
 संजय उवाच
 एवम् उक्त्वाऽर्जुनः संख्ये, रथोपस्थ उपाविशत् ।
 विसृज्य सशरं चापं, शोकसंविग्नमानसः ॥१४७॥

ॐ तत्सदिति अर्जुनविषादयोगो नाम प्रथमोऽध्यायः ।

अथ द्वितीयोऽध्यायः

२. सांख्ययोगः

संजय उवाच

तं तथा कृपयाविष्टम्, अश्रुपूर्णाकुलेक्षणम् ।

विषीदन्तम् इदं वाक्यम्, उवाच मधुसूदनः ॥१॥

श्रीभगवानुवाच

कुतस्त्वा कश्मलम् इदं, विषमे समुपस्थितम् ।

अनार्यजुष्टम् अस्वर्ग्यम्, अकीर्तिकरम् अर्जुन ॥२॥

कलैब्यं मा स्म गमः पार्थ, नैतत् त्वय्युपपद्यते ।

क्षुद्रं हृदयदौर्बल्यं, त्यक्त्वोत्तिष्ठ परंतप ॥३॥

अर्जुन उवाच

कथं भीष्मम् अहं संख्ये, द्रोणं च मधुसूदन ।

इषुभिः प्रतियोत्स्यामि, पूजार्हाव् अरिसूदन ॥१४॥

गुरून् अहत्वा हि महानुभावान्

श्रेयो भोक्तुं भैक्ष्यम् अपीह लोके ।

हत्वार्थकामांस् तु गुरून् इहैव

भुञ्जीय भोगान् रुधिरप्रदिग्धान् ॥१५॥

न चैतद् विद्मः कतरन् नो गरीयो

यद् वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।

यान् एव हत्वा न जिजीविषामस्

तेऽवस्थिताः प्रमुखे धार्तराष्ट्राः ॥१६॥

कार्पण्यदोषोपहतस्वभावः

पृच्छामि त्वां धर्मसंमूढचेताः ।

यच्छ्रेयः स्यान् निश्चितं ब्रूहि तन् मे

शिष्यस् तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम् ॥१७॥

न हि प्रपश्यामि ममापनुद्याद्

यच्छोकम् उच्छ्रोषणम् इन्द्रियाणाम् ।

अवाप्य भूमाव् असपत्नम् ऋद्धं

राज्यं सुराणाम् अपि चाधिपत्यम् ॥१८॥

संजय उवाच

एवम् उक्त्वा हृषीकेशं, गुडाकेशः परंतप ।

न योत्स्य इति गोविन्दम् , उक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥१९॥

तम् उवाच हृषीकेशः, प्रहसन्न इव भारत ।

सेनयोर् उभयोर् मध्ये, विषीदन्तम् इदं वचः ॥२०॥

श्रीभगवानुवाच

अशोच्यान् अन्वशोचस् त्वं, प्रज्ञावादांश्च भाषसे ।

गतासन् अगतासुंश्च, नानुशोचन्ति पण्डिताः ॥२१॥

न त्वेवाहं जातु नासं, न त्वं नेमे जनाधिपाः ।

न चैव न भविष्यामः, सर्वे वयम् अतः परम् ॥२२॥

देहिनोऽस्मिन् यथा देहे, कौमारं यौवनं जरा ।

तथा देहान्तरप्राप्तिर् , धीरस् तत्र न मुह्यति ॥२३॥

मात्रास्पर्शास् तु कौन्तेय, शीतोष्णसुखदुःखदाः ।

आगमापायिनोऽनित्यास् , तांस् तितिश्चस्व भारत ॥२४॥

यं हि न व्यथयन्त्येते, पुरुषं पुरुषर्षभ ।

समदुःखसुखं धीरं, सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥२५॥

नासतो विद्यते भावो, नाभावो विद्यते सतः ।

उभयोर् अपि दृष्टोऽन्तस् , त्व् अनयोस् तत्त्वदर्शिभिः ॥२६॥

अविनाशि तु तद् विद्धि, येन सर्वम् इदं ततम् ।

विनाशम् अव्ययस्यास्य, न कश्चित् कर्तुम् अर्हति ॥२.१७॥

अन्तवन्त इमे देहा, नित्यस्योक्ताः शरीरिणः ।

अनाशिनोऽप्रमेयस्य, तस्माद् युध्यस्व भारत ॥२.१८॥

य एनं वेत्ति हन्तारं, यश्चैनं मन्यते हतम् ।

उभौ तौ न विजानीतो, नायं हन्ति न हन्यते ॥२.१९॥

न जायते प्रियते वा कदाचिन्

नायं भूत्वा भविता वा न भूयः ।

अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो

न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥२.२०॥

वेदाविनाशिनं नित्यं, य एनम् अजम् अव्ययम् ।

कथं स पुरुषः पार्थ, कं चातयति हन्ति कम् ॥२.२१॥

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय

नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्य्

अन्यानि संयाति नवानि देही ॥२.२२॥

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः ।

न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥२.२३॥

अच्छेद्योऽयम् अदाह्योऽयम्, अक्लेद्योऽशोष्य एव च ।

नित्यः सर्वगतः स्थाणुर्, अचलोऽयं सनातनः ॥२.२४॥

अव्यक्तोऽयम् अचिन्त्योऽयम्, अविकार्योऽयम् उच्यते ।

तस्माद् एवं विदित्वैनं, नानुशोचितुम् अर्हसि ॥२.२५॥

अथ चैनं नित्यजातं, नित्यं वा मन्यसे मृतम् ।

तथापि त्वं महाबाहो, नैवं शोचितुम् अर्हसि ॥२.२६॥

जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्, ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।

तस्माद् अपरिहार्येऽर्थे, न त्वं शोचितुम् अर्हसि ॥२.२७॥

अव्यक्तादीनि भूतानि, व्यक्तमध्यानि भारत ।

अव्यक्तनिधनान्येव, तत्र का परिदेवना ॥२.२८॥

आश्चर्यवत् पश्यति कश्चिद् एनम्

आश्चर्यवद् वदति तथैव चान्यः ।

आश्चर्यवच्चैनम् अन्यः शृणोति

श्रुत्वाप्येनं वेद न चैव कश्चित् ॥२.२९॥

देही नित्यम् अवध्योऽयं, देहे सर्वस्य भारत ।

तस्मात् सर्वाणि भूतानि, न त्वं शोचितुम् अर्हसि ॥२.३०॥

स्वधर्मम् अपि चावेक्ष्य, न विकम्पितुम् अर्हसि ।

धर्म्याद्धि युद्धाच्छ्रेयोऽन्यत्, क्षत्रियस्य न विद्यते ॥२.३१॥

यदृच्छया चोपपन्नं, स्वर्गद्वारम् अपावृतम् ।

सुखिनः क्षत्रियाः पार्थ, लभन्ते युद्धम् ईदृशम् ॥२.३२॥

अथ चेत् त्वम् इमं धर्म्यं, संग्रामं न करिष्यसि ।

ततः स्वधर्मं कीर्तिं च, हित्वा पापम् अवाप्स्यसि ॥२.३३॥

अकीर्तिं चापि भूतानि, कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।
 संभावितस्य चाकीर्तिर्, मरणाद् अतिरिच्यते ॥२.३४॥
 भयाद् रणाद् उपरतं, मंस्यन्ते त्वां महारथाः ।
 येषां च त्वं बहुमतो, भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥२.३५॥
 अवाच्यवादांश्च बहून्, वदिष्यन्ति तवाहिताः ।
 निन्दन्तस् तव सामर्थ्यं, ततो दुःखतरं नु किम् ॥२.३६॥
 हतो वा प्राप्स्यसि स्वर्गं, जित्वा वा भोक्ष्यसे महीम् ।
 तस्माद् उत्तिष्ठ कौन्तेय, युद्धाय कृतनिश्चयः ॥२.३७॥
 सुखदुःखे समे कृत्वा, लाभालाभौ जयाजयौ ।
 ततो युद्धाय युज्यस्व, नैवं पापम् अवाप्स्यसि ॥२.३८॥
 एषा तेऽभिहिता सांख्ये, बुद्धिर् योगे त्व इमां शृणु ।
 बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ, कर्मबन्धं प्रहास्यसि ॥२.३९॥
 नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति, प्रत्यवायो न विद्यते ।
 स्वल्पम् अप्य् अस्य धर्मस्य, त्रायते महतो भयात्
 व्यवसायात्मिका बुद्धिर्, एकेह कुरुनन्दन ।
 बहुशाखा ह्य अनन्ताश्च, बुद्धयोऽव्यवसायिनाम् ॥२.४१॥
 याम् इमां पुष्पितां वाचं, प्रवदन्त्य् अविपरिचितः ।
 वेदवादरताः पार्थ, नान्यद् अस्तीति वादिनः ॥२.४२॥
 कामात्मानः स्वर्गपरा, जन्मकर्मफलप्रदाम् ।
 क्रियाविशेषबहुलां, भोगैश्वर्यगतिं प्रति ॥२.४३॥
 भोगैश्वर्यप्रसक्तानां, तयापहृतचेतसाम् ।
 व्यवसायात्मिका बुद्धिः, समाधौ न विधीयते ॥२.४४॥
 त्रैगुण्यविषया वेदा, निस्त्रैगुण्यो भवार्जुन ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो, नियोगक्षेम आत्मवान् ॥२.४५॥
 यावानर्थं उदपाने, सर्वतः संप्लुतोदके ।
 तवान् सर्वेषु वेदेषु, ब्राह्मणस्य विजानतः ॥२.४६॥
 कर्मण्येवाधिकारस्ते, मा फलेषु कदाचन ।
 मा कर्मफलहेतुर् भूर्, मा ते सद्गोऽस्त्व् अकर्मणि ॥२.४७॥
 योगस्थः कुरु कर्माणि, सद्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
 सिद्धयसिद्धयोः समो भूत्वा, समत्वं योग उच्यते ॥२.४८॥
 द्वारेण ह्यवरं कर्म, बुद्धियोगाद् धनंजय ।
 बुद्धौ शरणम् अन्विच्छ, कृपणाः फलहेतवः ॥२.४९॥
 बुद्धियुक्तो जहातीह, उभे सुकृतदुष्कृते ।
 तस्माद् योगाय युज्यस्व, योगः कर्मसु कौशलम् ॥२.५०॥
 कर्मजं बुद्धियुक्ता हि, फलं त्यक्त्वा मनीषिणः ।
 जन्मबन्धविनिर्मुक्ताः, पदं गच्छन्त्य् अनामयम् ॥२.५१॥
 यदा ते मोहकलिलं, बुद्धिर् व्यतितरिष्यति ।
 तदा गन्तासि निर्वेदं, श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥२.५२॥
 श्रुतिविप्रतिपन्ना ते, यदा स्थास्यति निश्चला ।

समाधावचला बुद्धिस् , तदा योगम् अवाप्स्यसि ॥२.५३॥
 अर्जुन उवाच
 स्थितप्रज्ञस्य का भाषा, समाधिस्थस्य केशव ।
 स्थितधीः किं प्रभाषेत, किम् आसीत व्रजेत किम् ॥२.५४॥
 श्रीभगवानुवाच
 प्रजहाति यदा कामान् , सर्वान् पार्थ मनोगतान् ।
 आत्मन्येव आत्मना तुष्टः, स्थितप्रज्ञस् तदोच्यते ॥२.५५॥
 दुःखेष्व् अनुद्विग्नमनाः, सुखेषु विगतस्पृहः ।
 वीतरागभयक्रोधः, स्थितधीर् मुनिर् उच्यते ॥२.५६॥
 यः सर्वत्रानभिस्नेहस् , तत् तत् प्राप्य शुभाशुभम् ।
 नाभिनन्दति न द्वेष्टि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥२.५७॥
 यदा संहरते चायं, कूर्मोऽङ्गानीव सर्वशः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस् , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥२.५८॥
 विषया विनिवर्तन्ते, निराहारस्य देहिनः ।
 रसवर्जं रसोऽप्यस्य, परं दृष्ट्वा निवर्तते ॥२.५९॥
 यततो ह्यपि कौन्तेय, पुरुषस्य विपश्चितः ।
 इन्द्रियाणि प्रमाथीनि, हरन्ति प्रसभं मनः ॥२.६०॥
 तानि सर्वाणि संयम्य, युक्त आसीत मत्परः ।
 वशे हि यस्येन्द्रियाणि, तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥२.६१॥
 ध्यायतो विषयान् पुंसः, सङ्गस् तेषूपजायते ।
 सङ्गात् संजायते कामः, कामात् क्रोधोऽभिजायते
 क्रोधाद् भवति संमोहः, संमोहात् स्मृतिविभ्रमः ।
 स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो, बुद्धिनाशात् प्रणश्यति ॥२.६३॥
 रागद्वेषवियुक्तैस्तु, विषयान् इन्द्रियैश्चरन् ।
 आत्मवश्यैर् विधेयात्मा, प्रसादम् अधिगच्छति ॥२.६४॥
 प्रसादे सर्वदुःखानां, हानिर् अस्योपजायते ।
 प्रसन्नचेतसो ह्याशु, बुद्धिः पर्यवतिष्ठते ॥२.६५॥
 नास्ति बुद्धिर् अयुक्तस्य, न चायुक्तस्य भावना ।
 न चाभावयतः शान्तिर् , अशान्तस्य कुतः सुखम् ॥२.६६॥
 इन्द्रियाणां हि चरतां, यन् मनोऽनुविधीयते ।
 तदस्य हरति प्रज्ञां, वायुर् नावम् इवाम्भसि ॥२.६७॥
 तस्माद् यस्य महाबाहो, निगृहीतानि सर्वशः ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस् , तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥२.६८॥
 या निशा सर्वभूतानां, तस्यां जागर्ति संयमी ।
 यस्यां जाग्रति भूतानि, सा निशा पश्यतो मुनेः ॥२.६९॥
 आपूर्यमाणम् अचलप्रतिष्ठं
 समुद्रम् आपः प्रविशन्ति यद्भत् ।
 तद्भत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे
 स शान्तिम् आप्नोति न कामकामी ॥२.७०॥

विहाय कामान् यः सर्वान् , पुमांश्चरति निःस्पृहः ।
निर्ममो निरहंकारः, स शान्तिम् अधिगच्छति ॥२.७१॥
एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ, नैनां प्राप्य विमुह्यति ।
स्थित्वाऽस्याम् अन्तकालेऽपि, ब्रह्मनिर्वाणम् ऋच्छति
ॐ तत्सदिति सांख्ययोगो नाम द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ तृतीयोऽध्यायः

३. कर्मयोगः

अर्जुन उवाच

ज्यायसी चेत् कर्मणसु ते, मता बुद्धिर् जनार्दन ।

तत् किं कर्मणि घोरे मां, नियोजयसि केशव ॥३.१॥

व्यामिश्रेणेव वाक्येन, बुद्धिं मोहयसीव मे ।

तद् एकं वद निश्चित्य, येन श्रेयोऽहम् आप्नुयाम् ॥३.२॥

श्रीभगवानुवाच

लोकेऽस्मिन् द्विविधा निष्ठा, पुरा प्रोक्ता मयाऽनघ ।

ज्ञानयोगेन सांख्यानां, कर्मयोगेन योगिनाम् ॥३.३॥

न कर्मणाम् अनारम्भान् , नैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ।

न च संन्यसनाद् एव, सिद्धिं समधिगच्छति ॥३.४॥

न हि कश्चित् क्षणमपि, जातु तिष्ठत्य् अकर्मकृत् ।

कार्यते ह्य् अवशः कर्म, सर्वः प्रकृतिजैर् गुणैः ॥३.५॥

कर्मेन्द्रियाणि संयम्य, य आस्ते मनसा स्मरन् ।

इन्द्रियार्थान् विमुदात्मा, मिथ्याचारः स उच्यते ॥३.६॥

यसु त्व् इन्द्रियाणि मनसा, नियम्यारभतेऽर्जुन ।

कर्मेन्द्रियैः कर्मयोगम् , असक्तः स विशिष्यते ॥३.७॥

नियतं कुरु कर्म त्वं, कर्म ज्यायो ह्य् अकर्मणः ।

शरीरयात्रापि च ते, न प्रसिद्धयेद् अकर्मणः ॥३.८॥

यज्ञार्थात् कर्मणोऽन्यत्र, लोकोऽयं कर्मबन्धनः ।

तदर्थं कर्म कौन्तेय, मुक्तसङ्गः समाचर ॥३.९॥

सहयज्ञाः प्रजाः सृष्ट्वा, पुरोवाच प्रजापतिः ।

अनेन प्रसविष्यध्वम् , एष वोऽस्त्व् इष्टकामधुक्

देवान् भावयतानेन, ते देवा भावयन्तु वः ।

परस्परं भावयन्तः, श्रेयः परम् अवाप्स्यथ ॥३.११॥

इष्टान् भोगान् हि वो देवा, दास्यन्ते यज्ञभाविताः ।

तैर् दत्तान् अप्रदायैभ्यो, यो भुङ्क्ते स्तेन एव सः ॥३.१२॥

यज्ञशिष्टाशिनः सन्तो, मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

भुञ्जते ते त्व् अघं पापा, ये पचन्त्यात्मकारणात् ॥३.१३॥

अन्नाद् भवन्ति भूतानि, पर्जन्याद् अन्नसंभवः ।

यज्ञाद् भवति पर्जन्यो, यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥३.१४॥

कर्म ब्रह्मोद्भवं विद्धि, ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ।

तस्मात् सर्वगतं ब्रह्म, नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥३.१५॥
एवं प्रवर्तितं चक्रं, नानुवर्तयतीह यः ।

अघायुर् इन्द्रियारामो, मोघं पार्थ स जीवति ॥३.१६॥

यस् त्वात्मरतिर् एव स्याद् , आत्मतृप्तश्च मानवः ।

आत्मन्येव च संतुष्टस् , तस्य कार्यं न विद्यते ॥३.१७॥
नैव तस्य कृतेनार्थो, नाकृतेनेह कश्चन ।

न चास्य सर्वभूतेषु, कश्चिद् अर्थव्यपाश्रयः ॥३.१८॥

तस्माद् असक्तः सततं, कार्यं कर्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन् कर्म, परम् आप्नोति पुरुषः ॥३.१९॥
कर्मणैव हि संसिद्धिम् , आस्थिता जनकादयः ।

लोकसंग्रहमेवापि, संपश्यन् कर्तुम् अर्हसि ॥३.२०॥

यद् यद् आचरति श्रेष्ठस् , तत् तद् एवेतरो जनः ।

स यत् प्रमाणं कुरुते, लोकस तद् अनुवर्तते ॥३.२१॥
न मे पार्थास्ति कर्तव्यं, त्रिषु लोकेषु किञ्चन ।

नानवाप्तम् अवाप्तव्यं, वर्त एव च कर्मणि ॥३.२२॥

यदि ह्यहं न वर्तेयं, जातु कर्मण्यतन्द्रितः ।

मम वर्त्मानुवर्तन्ते, मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥३.२३॥

उत्सीदेयुर् इमे लोका, न कुर्यां कर्म चेद् अहम् ।

संकरस्य च कर्ता स्याम् , उपहन्याम् इमाः प्रजाः ॥३.२४॥

सक्ताः कर्मण्य् अविद्वासो, यथा कुर्वन्ति भारत ।

कुर्याद् विद्वांस् तथासक्तश् , चिकीर्षुर् लोकसंग्रहम्
न बुद्धिभेदं जनयेद् , अज्ञानां कर्मसङ्गिनाम् ।

जोषयेत् सर्वकर्माणि, विद्वान् युक्तः समाचरन् ॥३.२६॥

प्रकृतेः क्रियमाणानि, गुणैः कर्माणि सर्वशः ।

अहंकारविमूढात्मा, कर्ताहम् इति मन्यते ॥३.२७॥

तत्त्ववित् तु महाबाहो, गुणकर्मविभागयोः ।

गुणा गुणेषु वर्तन्त, इति मत्वा न सज्जते ॥३.२८॥

प्रकृतेर् गुणसंमूढाः, सज्जन्ते गुणकर्मसु ।

तान् अकृत्स्नविदो मन्दान् , कृत्स्नविन् न विचालयेत् ॥३.२९॥
मयि सर्वाणि कर्माणि, संन्यस्याध्यात्मचेतसा ।

निराशीर् निर्ममो भूत्वा, युध्यस्व विगतज्वरः ॥३.३०॥

ये मे मतम् इदं नित्यम् , अनुतिष्ठन्ति मानवाः ।

श्रद्धावन्तोऽनसूयन्तो, मुच्यन्ते तेऽपि कर्मभिः ॥३.३१॥

ये त्वेतद् अभ्यसूयन्तो, नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ।

सर्वज्ञानविमूढांस तान् , विद्धि नष्टान् अचेतसः ॥३.३२॥

सदृशं चेष्टते स्वस्याः, प्रकृतेर् ज्ञानवान् अपि ।

प्रकृतिं यान्ति भूतानि, निग्रहः किं करिष्यति ॥३.३३॥

इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे, रागद्वेषौ व्यवस्थितौ ।

तयोर् न वशम् आगच्छेत् , तौ ह्यस्य परिपन्थिनौ ॥३.३४॥

श्रेयान् स्वधर्मा विगुणः, परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।

स्वधर्मे निधनं श्रेयः, परधर्मो भयावहः ॥३.३५॥

अर्जुन उवाच

अथ केन प्रयुक्तोऽयं, पापं चरति पूरुषः ।

अनिच्छन्न अपि वार्ष्णेय, बलाद् इव नियोजितः ॥३.३६॥

श्रीभगवानुवाच

काम एष क्रोध एष, रजोगुणसमुद्भवः ।

महाशनो महापाप्मा, विद्वधेनम् इह वैरिणम् ॥३.३७॥

धूमेनाव्रियते वह्निर , यथादर्शो मलेन च ।

यथोल्बेनावृतो गर्भस् , तथा तेनेदम् आवृतम् ॥३.३८॥

आवृतं ज्ञानम् एतेन, ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ।

कामरूपेण कौन्तेय, दुष्पूरेणानलेन च ॥३.३९॥

इन्द्रियाणि मनो बुद्धिर् , अस्याधिष्ठानम् उच्यते ।

एतैर् विमोहयत्य् एष, ज्ञानम् आवृत्य देहिनम् ॥३.४०॥

तस्मात् त्वम् इन्द्रियाण्यादौ, नियम्य भरतर्षभ ।

पाप्मानं प्रजहि ह्येनं, ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥३.४१॥

इन्द्रियाणि पराण्याहर् , इन्द्रियेभ्यः परं मनः ।

मनसस् तु परा बुद्धिर् , यो बुद्धेः परतस् तु सः ॥३.४२॥

एवं बुद्धेः परं बुद्ध्वा, संस्तभ्यात्मानम् आत्मना ।

जहि शत्रुं महाबाहो, कामरूपं दुरासदम् ॥३.४३॥

ॐ तत्सदिति कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ।

अथ चतुर्थोऽध्यायः

४. ज्ञानकर्मसंन्यासयोगः

श्रीभगवानुवाच

इमं विवस्वते योगं, प्रोक्तवान् अहम् अव्ययम् ।

विवस्वान् मनवे प्राह, मनुर् इक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥४.१॥

एवं परम्पराप्राप्तम् , इमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता, योगो नष्टः परंतप ॥४.२॥

स एवायं मया तेऽद्य, योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति, रहस्यं ह्येतद् उत्तमम् ॥४.३॥

अर्जुन उवाच

अपरं भवतो जन्म, परं जन्म विवस्वतः ।

कथम् एतद् विजानीयां, त्वम् आदौ प्रोक्तवान् इति

श्रीभगवानुवाच

बहूनि मे व्यतीतानि, जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि, न त्वं वेत्थ परंतप ॥४.५॥

अजोऽपि सन्न अव्ययात्मा, भूतानाम् ईश्वरोऽपि सन्

प्रकृतिं स्वाम् अधिष्ठाय, संभवाम्यात्ममायया ॥४.६॥

यदा यदा हि धर्मस्य, ग्लानिर् भवति भारत ।
 अभ्युत्थानम् अधर्मस्य, तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥४.७॥
 परित्राणाय साधूनां, विनाशाय च दुष्कृताम् ।
 धर्मसंस्थापनार्थाय, संभवामि युगे युगे ॥४.८॥
 जन्म कर्म च मे दिव्यम् , एवं यो वेत्ति तत्त्वतः ।
 त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म, नैति माम् एति सोऽर्जुन ॥४.९॥
 वीतरागभयक्रोधा, मन्मया माम् उपाश्रिताः ।
 बहवो ज्ञानतपसा, पूता मद्भावम् आगताः ॥४.१०॥
 ये यथा मां प्रपद्यन्ते, तांस् तथैव भजाम्यहम् ।
 मम वर्त्मानुवर्तन्ते, मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥४.११॥
 काङ्क्षन्तः कर्मणां सिद्धिं, यजन्त इह देवताः ।
 क्षिप्रं हि मानुषे लोके, सिद्धिर् भवति कर्मजा ॥४.१२॥
 चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं, गुणकर्मविभागशः ।
 तस्य कर्तारम् अपि मां, विद्म्य् अकर्तारम् अव्ययम् ॥४.१३॥
 न मां कर्माणि लिम्पन्ति, न मे कर्मफले स्पृहा ।
 इति मां योऽभिजानाति, कर्मभिर् न स बध्यते ॥४.१४॥
 एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म, पूर्वैर् अपि मुमुक्षुभिः ।
 कुरु कर्मैव तस्मात् त्वं, पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥४.१५॥
 किं कर्म किम् अकर्मेति, कवयोऽप्य् अत्र मोहिताः ।
 तत् ते कर्म प्रवक्ष्यामि, यज् ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभात्
 कर्मणो ह्यपि बोद्धव्यं, बोद्धव्यं च विकर्मणः ।
 अकर्मणश्च बोद्धव्यं, गहना कर्मणो गतिः ॥४.१७॥
 कर्मण्य् अकर्म यः पश्येद् , अकर्मणि च कर्म यः ।
 स बुद्धिमान् मनुष्येषु, स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥४.१८॥
 यस्य सर्वे समारम्भाः, कामसंकल्पवज्रिताः ।
 ज्ञानाग्निदग्धकर्माणं, तम् आहुः पण्डितं बुधाः ॥४.१९॥
 त्यक्त्वा कर्मफलासङ्गं, नित्यतृप्तो निराश्रयः ।
 कर्मण्य् अभिप्रवृत्तोऽपि, नैव किञ्चित् करोति सः
 निराशीर् यतचित्तात्मा, त्यक्तसर्वपरिग्रहः ।
 शारीरं केवलं कर्म, कुर्वन् नाप्नोति किल्बिषम् ॥४.२१॥
 यदृच्छालाभसंतुष्टो, द्वन्द्व्वातीतो विमत्सरः ।
 समः सिद्धाव् असिद्धौ च, कृत्वापि न निबध्यते ॥४.२२॥
 गतसङ्गस्य मुक्तस्य, ज्ञानावस्थितचेतसः ।
 यज्ञायाचरतः कर्म, समग्रं प्रविलीयते ॥४.२३॥
 ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर , ब्रह्माग््नौ ब्रह्मणा हुतम् ।
 ब्रह्मैव तेन गन्तव्यं, ब्रह्मकर्मसमाधिना ॥४.२४॥
 दैवम् एवापरे यज्ञं, योगिनः पर्युपासते ।
 ब्रह्माग्नाव् अपरे यज्ञं, यज्ञेनैवोपजुहवति ॥४.२५॥
 श्रोत्रादीनीन्द्रियाण्य् अन्ये, संयमाग्निषु जुहवति ।

शब्दादीन् विषयान् अन्ये, इन्द्रियाग्निषु जुहवति ॥४.२६॥
 सर्वाणीन्द्रियकर्माणि, प्राणकर्माणि चापरे ।
 आत्मसंयमयोगाग्नौ, जुहवति ज्ञानदीपिते ॥४.२७॥
 द्रव्ययज्ञास् तपोयज्ञा, योगयज्ञास् तथापरे ।
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च, यतयः संशितव्रताः ॥४.२८॥
 अपाने जुहवति प्राणं, प्राणेऽपानं तथापरे ।
 प्राणापानगती रुद्ध्वा, प्राणायामपरायणाः ॥४.२९॥
 अपरे नियताहाराः, प्राणान् प्राणेषु जुहवति ।
 सर्वेऽप्येते यज्ञविदो, यज्ञक्षपितकल्मषाः ॥४.३०॥
 यज्ञशिष्टामृतभुजो, यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।
 नायं लोकोऽस्त्य् अयज्ञस्य, कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥४.३१॥
 एवं बहुविधा यज्ञा, वितता ब्रह्मणो मुखे ।
 कर्मजान् विद्धि तान् सर्वान्, एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे
 श्रेयान् द्रव्यमयाद् यज्ञाज्, ज्ञानयज्ञः परंतप ।
 सर्वं कर्माखिलं पार्थ, ज्ञाने परिसमाप्यते ॥४.३३॥
 तद् विद्धि प्रणिपातेन, परिप्रश्नेन सेवया ।
 उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं, ज्ञानिनस् तत्त्वदर्शिनः ॥४.३४॥
 यज् ज्ञात्वा न पुनर् मोहम्, एवं यास्यसि पाण्डव ।
 येन भूतान्य् अशेषेण, द्रक्ष्यस्य् आत्मन्य् अथो मयि ॥४.३५॥
 अपि चेद् असि पापेभ्यः, सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।
 सर्वं ज्ञानप्लवेनैव, वृजिनं संतरिष्यसि ॥४.३६॥
 यथैधांसि समिद्धोऽग्निर्, भस्मसात् कुरुतेऽर्जुन ।
 ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि, भस्मसात् कुरुते तथा ॥४.३७॥
 न हि ज्ञानेन सदृशं, पवित्रम् इह विद्यते ।
 तत् स्वयं योगसंसिद्धः, कालेनात्मनि विन्दति ॥४.३८॥
 श्रद्धावाँल् लभते ज्ञानं, तत्परः संयतेन्द्रियः ।
 ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिम्, अचिरेणाधिगच्छति ॥४.३९॥
 अज्ञश्चाश्रद्दधानश्च, संशयात्मा विनश्यति ।
 नायं लोकोऽस्ति न परो, न सुखं संशयात्मनः ॥४.४०॥
 योगसंन्यस्तकर्माणं, ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ।
 आत्मवन्तं न कर्माणि, निबध्नन्ति धनंजय ॥४.४१॥
 तस्माद् अज्ञानसंभूतं, हृत्स्थं ज्ञानासिनात्मनः ।
 छित्त्वेनं संशयं योगम्, आतिष्ठोत्तिष्ठ भारत ॥४.४२॥

ॐ तत्सदिति ज्ञानकर्मसंन्यासयोगो नाम चतुर्थोऽध्यायः

अथ पञ्चमोऽध्यायः

५. कर्मसंन्यासयोगः

अर्जुन उवाच

संन्यासं कर्मणां कृष्ण, पुनर् योगं च शंससि ।

यच्छ्रेय एतयोर् एकं, तन् मे ब्रूहि सुनिश्चितम् १५.१।
 श्रीभगवानुवाच
 संन्यासः कर्मयोगश्च, निःश्रेयसकराव् उभौ ।
 तयोस् तु कर्मसंन्यासात् , कर्मयोगो विशिष्यते १५.२।
 ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी, यो न द्वेष्टि न काङ्क्षति ।
 निर्द्वन्द्वो हि महाबाहो, सुखं बन्धात् प्रमुच्यते १५.३।
 सांख्ययोगौ पृथग्बालाः, प्रवदन्ति न पण्डिताः ।
 एकम् अप्य् आस्थितः सम्यग् , उभयोर् विन्दते फलम् १५.४।
 यत् सांख्यैः प्राप्यते स्थानं, तद् योगेर् अपि गम्यते ।
 एकं सांख्यं च योगं च, यः पश्यति स पश्यति १५.५।
 संन्यासस् तु महाबाहो, दुःखम् आप्तुम् अयोगतः ।
 योगयुक्तो मुनिर् ब्रह्म, नचिरेणाधिगच्छति १५.६।
 योगयुक्तो विशुद्धात्मा, विजितात्मा जितेन्द्रियः ।
 सर्वभूतात्मभूतात्मा, कुर्वन्न अपि न लिप्यते १५.७।
 नैव किञ्चित् करोमीति, युक्तो मन्यते तत्त्ववित् ।
 पश्यञ्शृण्वन् स्पृशञ्जिघ्रन् , अश्नन्गच्छन्स्वपन् श्वसन्
 प्रलपन् विसृजन् गृहणन् , उन्मिषन् निमिषन् अपि ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु, वर्तन्त इति धारयन् १५.९।
 ब्रह्मण्य् आधाय कर्माणि, सद्गं त्यक्त्वा करोति यः
 लिप्यते न स पापेन, पद्मपत्रम् इवाम्भसा १५.१०।
 कायेन मनसा बुद्ध्या, केवलैर् इन्द्रियैर् अपि ।
 योगिनः कर्म कुर्वन्ति, सद्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये १५.११।
 युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा, शान्तिम् आप्नोति नैष्ठिकीम् ।
 अयुक्तः कामकारेण, फले सक्तो निबध्यते १५.१२।
 सर्वकर्माणि मनसा, संन्यस्यास्ते सुखं वशी ।
 नवद्वारे पुरे देही, नैव कुर्वन् न कारयन् १५.१३।
 न कर्तृत्वं न कर्माणि, लोकस्य सृजति प्रभुः ।
 न कर्मफलसंयोगं, स्वभावस् तु प्रवर्तते १५.१४।
 नादत्ते कस्यचित् पापं, न चैव सुकृतं विभुः ।
 अज्ञानेनावृतं ज्ञानं, तेन मुह्यन्ति जन्तवः १५.१५।
 ज्ञानेन तु तद् अज्ञानं, येषां नाशितम् आत्मनः ।
 तेषाम् आदित्यवज् ज्ञानं, प्रकाशयति तत् परम् १५.१६।
 तद्बुद्बुदयस् तदात्मानस् , तन्निष्ठास् तत्परायणाः ।
 गच्छन्त्य् अपुनरावृत्तिं, ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः १५.१७।
 विद्याविनयसंपन्ने, ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
 शुनि चैव श्वपाके च, पण्डिताः समदर्शिनः १५.१८।
 इहैव तैर् जितः सर्गो, येषां साम्ये स्थितं मनः ।
 निर्दोषं हि समं ब्रह्म, तस्माद् ब्रह्मणि ते स्थिताः १५.१९।
 न प्रहृष्येत् प्रियं प्राप्य, नोद्विजेत् प्राप्य चाप्रियम् ।

स्थिरबुद्धिर् असंमूढो, ब्रह्मविद् ब्रह्मणि स्थितः १५.२०।

बाह्यस्पर्शेष्व् असक्तात्मा, विन्दत्यात्मनि यत् सुखम् ।

स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा, सुखम् अक्षयम् अश्नुते १५.२१।

ये हि संस्पर्शजा भोगा, दुःखयोनय एव ते ।

आद्यन्तवन्तः कौन्तेय, न तेषु रमते बुधः १५.२२।

शक्नोतीहैव यः सोढुं, प्राक् शरीरविमोक्षणात् ।

कामक्रोधोद्भवं वेगं, स युक्तः स सुखी नरः १५.२३।

योऽन्तः सुखोऽन्तरारामस् , तथान्तर ज्योतिर् एव यः ।

स योगी ब्रह्मनिर्वाणं, ब्रह्मभूतोऽधिगच्छति १५.२४।

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणम् , ऋषयः क्षीणकल्मषाः ।

छिन्नद्वैधा यतात्मानः, सर्वभूतहिते रताः १५.२५।

कामक्रोधवियुक्तानां, यतीनां यतचेतसाम् ।

अभितो ब्रह्मनिर्वाणं, वर्तते विदितात्मनाम् १५.२६।

स्पर्शान् कृत्वा बहिर् बाह्यांश् , चक्षुश्चैवान्तरे भ्रुवोः ।

प्राणापानौ समौ कृत्वा, नासाभ्यन्तरचारिणौ १५.२७।

यतेन्द्रियमनोबुद्धिर् , मुनिर् मोक्षपरायणः ।

विगतेच्छाभयक्रोधो, यः सदा मुक्त एव सः १५.२८।

भोक्तारं यज्ञतपसां, सर्वलोकमहेश्वरम् ।

सुहृदं सर्वभूतानां, ज्ञात्वा मां शान्तिम् ऋच्छति १५.२९।

ॐ तत्सदिति कर्मसंन्यासयोगो नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ षष्ठोऽध्यायः

६. आत्मसंयमयोगः

श्रीभगवानुवाच

अनाश्रितः कर्मफलं, कार्यं कर्म करोति यः ।

स संन्यासी च योगी च, न निरग्निर् न चाक्रियः ॥६.१॥

यं संन्यासम् इति प्राहुर् , योगं तं विद्धि पाण्डव ।

न ह्य् असंन्यस्तसंकल्पो, योगी भवति कश्चन ॥६.२॥

आरुरुक्षोर् मुनेर् योगं, कर्म कारणम् उच्यते ।

योगारूढस्य तस्यैव, शमः कारणम् उच्यते ॥६.३॥

यदा हि नेन्द्रियार्थेषु, न कर्मस्व् अनुषज्जते ।

सर्वसंकल्पसंन्यासी, योगारूढस् तदोच्यते ॥६.४॥

उद्धरेद् आत्मनात्मानं, नात्मानम् अवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुर् , आत्मैव रिपुर् आत्मनः ॥६.५॥

बन्धुर् आत्मात्मनस् तस्य, येनात्मैवात्मना जितः ।

अनात्मनस् तु शत्रुत्वे, वर्ततात्मैव शत्रुवत् ॥६.६॥

जितात्मनः प्रशान्तस्य, परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु, तथा मानापमानयोः ॥६.७॥

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा, कूटस्थो विजितेन्द्रियः ।

युक्त इत्युच्यते योगी, समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।६.८।
सुहृन्मित्रार्युदासीन-मध्यस्थद्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्व् अपि च पापेषु, समबुद्धिर् विशिष्यते ।६.९।
योगी युञ्जीत सततम् , आत्मानं रहसि स्थितः ।
एकाकी यतचित्तात्मा, निराशीर् अपरिग्रहः ।६.१०।
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य, स्थिरम् आसनम् आत्मनः ।
नात्युच्छ्रितं नातिनीचं, चैलाजिनकुशोत्तरम् ।६.११।
तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा, यतचित्तेन्द्रियक्रियः ।
उपविश्यासने युञ्ज्याद् , योगमात्मविशुद्धये ।६.१२।
समं कायशिरोग्रीवं, धारयन्न अचलं स्थिरः ।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं, दिशश्चानवलोकयन् ।६.१३।
प्रशान्तात्मा विगतभीर् , ब्रह्मचारिव्रते स्थितः ।
मनः संयम्य मच्चित्तो, युक्त आसीत मत्परः ।६.१४।
युञ्जन् एवं सदात्मानं, योगी नियतमानसः ।
शान्तिं निर्वाणपरमां, मत्संस्थाम् अधिगच्छति ।६.१५।
नात्यश्नतस् तु योगोऽस्ति, न चैकान्तम् अनश्नतः
न चाति स्वप्नशीलस्य, जाग्रतो नैव चार्जुन ।६.१६।
युक्ताहारविहारस्य, युक्तचेष्टस्य कर्मसु ।
युक्तस्वप्नावबोधस्य, योगो भवति दुःखहा ।६.१७।
यदा विनियतं चित्तम् , आत्मन्य् एवावतिष्ठते ।
निःस्पृहः सर्वकामेभ्यो, युक्त इत्य् उच्यते तदा ।६.१८।
यथा दीपो निवातस्थो, नेङ्गते सोपमा स्मृता ।
योगिनो यतचित्तस्य, युञ्जतो योगम् आत्मनः ।६.१९।
यत्रोपरमते चित्तं, निरुद्धं योगसेवया ।
यत्र चैवात्मनात्मानं, पश्यन् आत्मनि तुष्यति ।६.२०।
सुखम् आत्यन्तिकं यत् तद् , बुद्धिग्राह्यम् अतीन्द्रियम् ।
वेत्ति यत्र न चैवायं, स्थितश् चलति तत्त्वतः ।६.२१।
यं लब्ध्वा चापरं लाभं, मन्यते नाधिकं ततः ।
यस्मिन् स्थितो न दुःखेन, गुरुणापि विचाल्यते ।६.२२।
तं विद्याद् दुःखसंयोग-वियोगं योगसंज्ञितम् ।
स निश्चयेन योक्तव्यो, योगोऽनिर्विण्णचेतसा ।६.२३।
संकल्पप्रभवान् कामांस् , त्यक्त्वा सर्वान् अशेषतः ।
मनसैवेन्द्रियग्रामं, विनियम्य समन्ततः ।६.२४।
शनैः शनैर् उपरमेद् , बुद्ध्या धृतिगृहीतया ।
आत्मसंस्थं मनः कृत्वा, न किञ्चिद् अपि चिन्तयेत् ।६.२५।
यतो यतो निश्चरति, मनश्चञ्चलम् अस्थिरम् ।
ततस् ततो नियम्यैतद् , आत्मन्येव वशं नयेत् ।६.२६।
प्रशान्तमनसं ह्येनं, योगिनं सुखम् उत्तमम् ।
उपैति शान्तरजसं, ब्रह्मभूतम् अकल्मषम् ।६.२७।

युञ्जन् एवं सदात्मानं, योगी विगतकल्मषः ।

सुखेन ब्रह्मसंस्पर्शम् , अत्यन्तं सुखम् अश्नुते ।६.२८।

सर्वभूतस्थम् आत्मानं, सर्वभूतानि चात्मनि ।

ईक्षते योगयुक्तात्मा, सर्वत्र समदर्शनः ।६.२९।

यो मां पश्यति सर्वत्र, सर्वं च मयि पश्यति ।

तस्याहं न प्रणश्यामि, स च मे न प्रणश्यति ।६.३०।

सर्वभूतस्थितं यो मां, भजत्य् एकत्वम् आस्थितः ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि, स योगी मयि वर्तते ।६.३१।

आत्मौपम्येन सर्वत्र, समं पश्यति योऽर्जुन ।

सुखं वा यदि वा दुःखं, स योगी परमो मतः ।६.३२।

अर्जुन उवाच

योऽयं योगस् त्वया प्रोक्तः, साम्येन मधुसूदन ।

एतस्याहं न पश्यामि, चञ्चलत्वात् स्थितिं स्थिराम्

चञ्चलं हि मनः कृष्ण, प्रमाथि बलवद् दृढम् ।

तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोर् इव सुदुष्करम् ।६.३४।

श्रीभगवानुवाच

असंशयं महाबाहो, मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौन्तेय, वैराग्येण च गृह्यते ।६.३५।

असंयतात्मना योगो, दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यतता, शक्योऽवाप्तुम् उपायतः ।६.३६।

अर्जुन उवाच

अयतिः श्रद्धयोपेतो, योगाच्च चलितमानसः ।

अप्राप्य योगसंसिद्धिं, कां गतिं कृष्ण गच्छति ।६.३७।

कच्चिन् नोभयविभ्रष्टश्च, छिन्नाभ्रम् इव नश्यति ।

अप्रतिष्ठो महाबाहो, विमूढो ब्रह्मणः पथि ।६.३८।

एतन् मे संशयं कृष्ण, छेत्तुम् अर्हस्य् अशेषतः ।

त्वदन्यः संशयस्यास्य, छेत्ता न ह्य् उपपद्यते ।६.३९।

श्रीभगवानुवाच

पार्थ नैवेह नामुत्र, विनाशस् तस्य विद्यते ।

न हि कल्याणकृत् कश्चिद्, दुर्गतिं तात गच्छति ।६.४०।

प्राप्य पुण्यकृतां लोकान्, उषित्वा शाश्वतीः समाः ।

शुचीनां श्रीमतां गेहे, योगभ्रष्टोऽभिजायते ।६.४१।

अथवा योगिनाम् एव, कुले भवति धीमताम् ।

एतद्धि दुर्लभतरं, लोके जन्म यद् ईदृशम् ।६.४२।

तत्र तं बुद्धिसंयोगं, लभते पौर्वदेहिकम् ।

यतते च ततो भूयः, संसिद्धौ कुरुनन्दन ।६.४३।

पूर्वाभ्यासेन तेनैव, ह्रियते ह्य् अवशोऽपि सः ।

जिज्ञासुर् अपि योगस्य, शब्दब्रह्मातिवर्तते ।६.४४।

प्रयत्नाद् यतमानस् तु, योगी संशुद्धकिल्बिषः ।

अनेकजन्मसंसिद्धस् , ततो याति परां गतिम् ।६.४५।
 तपस्विभ्योऽधिको योगी, ज्ञानिभ्योऽपि मतोऽधिकः ।
 कर्मिभ्यश् चाधिको योगी, तस्माद् योगी भवार्जुन ।६.४६।
 योगिनाम् अपि सर्वेषां, मद्गतेनान्तरात्मना ।
 श्रद्धवान् भजते यो मां, स मे युक्ततमो मतः ।६.४७।

ॐ तत्सदिति आत्मसंयमयोगो नाम षष्ठोऽध्यायः ।

अथ, सप्तमोऽध्यायः

७. ज्ञानविज्ञानयोगः

श्रीभगवानुवाच

मय्य् आसक्तमनाः पार्थ, योगं युञ्जन् मदाश्रयः ।
 असंशयं समग्रं मां, यथा ज्ञास्यसि तच्छृणु ।७.१।
 ज्ञानं तेऽहं सविज्ञानम् , इदं वक्ष्याम्य् अशेषतः ।
 यज् ज्ञात्वा नेह भूयोऽन्यज् , ज्ञातव्यम् अवशिष्यते
 मनुष्याणां सहस्रेषु, कश्चिद् यतति सिद्धये ।
 यतताम् अपि सिद्धानां, कश्चिन् मां वेत्ति तत्त्वतः ।७.२।
 भूमिर् आपोऽनलो वायुः, खं मनो बुद्धिर् एव च ।
 अहंकार इतीयं मे, भिन्ना प्रकृतिर् अष्टधा ।७.४।
 अपरेयम् इतस् त्व् अन्यां, प्रकृतिं विद्धि मे पराम् ।
 जीवभूतां महाबाहो, ययेदं धार्यते जगत् ।७.५।
 एतद्योनीनि भूतानि, सर्वाणीत्य् उपधारय ।
 अहं कृत्स्नस्य जगतः, प्रभवः प्रलयस् तथा ।७.६।
 मत्तः परतरं नान्यत् , किञ्चिद् अस्ति धनंजय ।
 मयि सर्वम् इदं प्रोतं, सूत्रे मणिगणा इव ।७.७।
 रसोऽहम् अप्सु कौन्तेय, प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
 प्रणवः सर्ववेदेषु, शब्दः खे पौरुषं नृषु ।७.८।
 पुण्यो गन्धः पृथिव्यां च, तेजश्चास्मि विभावसौ ।
 जीवनं सर्वभूतेषु, तपश् चास्मि तपस्विषु ।७.९।
 बीजं मां सर्वभूतानां, विद्धि पार्थ सनातनम् ।
 बुद्धिर् बुद्धिमताम् अस्मि, तेजस् तेजस्विनाम् **अहम्**
 बलं बलवतां चाहं, कामरागविवर्जितम् ।
 धर्माविरुद्धो भूतेषु, कामोऽस्मि भरतर्षभ ।७.११।
 ये चैव सात्त्विका भावा, राजसास् तामसाश्च ये
 मत्त एवेति तान् विद्धि, न त्व् अहं तेषु ते मयि ।७.१२।
 त्रिभिर् गुणमयैर् भावैर् , एभिः सर्वम् इदं जगत् ।
 मोहितं नाभिजानाति, माम् एभ्यः परम् अव्ययम् ।७.१३।
 दैवी ह्य् एषा गुणमयी, मम माया दुरत्यया ।
 माम् एव ये प्रपद्यन्ते, मायाम् एतां तरन्ति ते ।७.१४।
 न मां दुष्कृतिनो मूढाः, प्रपद्यन्ते नराधमाः ।

माययापहृतज्ञाना, आसुरं भावम् आश्रिताः ७.१५।
 चतुर्विधा भजन्ते मां, जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
 आर्तो जिज्ञासुर् अर्थार्थी, ज्ञानी च भरतर्षभ ७.१६।
 तेषां ज्ञानी नित्ययुक्त, एकभक्तिर् विशिष्यते ।
 प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थम्, अहं स च मम प्रियः ७.१७।
 उदाराः सर्व एवैते, ज्ञानी त्व आत्मैव मे मतम् ।
 आस्थितः स हि युक्तात्मा, माम् एवानुत्तमां गतिम्
 बहूनां जन्मनाम् अन्ते, ज्ञानवान् मां प्रपद्यते ।
 वासुदेवः सर्वम् इति, स महात्मा सुदुर्लभः ७.१९।
 कामैस् तैस्तैर् हृतज्ञानाः, प्रपद्यन्तेऽन्यदेवताः ।
 तं तं नियमम् आस्थाय, प्रकृत्या नियताः स्वया ।
 यो यो यां यां तनुं भक्तः, श्रद्धयार्चितुम् इच्छति ।
 तस्य तस्याचलां श्रद्धां, ताम् एव विदधाम्य् अहम् ७.२१।
 स तया श्रद्धया युक्तस्, तस्याराधनम् ईहते ।
 लभते च ततः कामान्, मयैव विहितान् हि तान् ७.२२।
 अन्तवत् तु फलं तेषां, तद् भवत्य् अल्पमेधसाम् ।
 देवान् देवयजो यान्ति, मद्रक्ता यान्ति माम् अपि ७.२३।
 अव्यक्तं व्यक्तित् आपन्नं, मन्यन्ते माम् अबुद्धयः ।
 परं भावम् अजानन्तो, ममाव्ययम् अनुत्तमम् ७.२४।
 नाहं प्रकाशः सर्वस्य, योगमायासमावृतः ।
 मूढोऽयं नाभिजानाति, लोको माम् अजम् अव्ययम् ७.२५।
 वेदाहं समतीतानि, वर्तमानानि चार्जुन ।
 भविष्याणि च भूतानि, मां तु वेद न कश्चन ७.२६।
 इच्छाद्वेषसमुत्थेन, द्वन्द्वमोहेन भारत ।
 सर्वभूतानि संमोहं, सर्गे यान्ति परंतप ७.२७।
 येषां त्व् अन्तगतं पापं, जनानां पुण्यकर्मणाम् ।
 ते द्वन्द्वमोहनिर्मुक्ता, भजन्ते मां दृढव्रताः ७.२८।
 जरामरणमोक्षाय, माम् आश्रित्य यतन्ति ये ।
 ते ब्रह्म तद् विदुः कृत्स्नम्, अध्यात्मं कर्म चाखिलम् ।
 साधिभूताधिदैवं मां, साधियज्ञं च ये विदुः ।
 प्रयाणकालेऽपि च मां, ते विदुर् युक्तचेतसः ७.३०।

ॐ तत्सदिति ज्ञानविज्ञानयोगो नाम सप्तमोऽध्यायः ।

अथ अष्टमोऽध्यायः

८. अक्षरब्रह्मयोगः

अर्जुन उवाच

किं तद् ब्रह्म किम् अध्यात्मं, किं कर्म पुरुषोत्तम ।

अधिभूतं च किं प्रोक्तम्, अधिदैवं किम् उच्यते ८.१।

अधियज्ञः कथं कोऽत्र, देहेऽस्मिन् मधुसूदन ।

प्रयाणकाले च कथं, ज्ञेयोऽसि नियतात्मभिः ॥८.२॥
 श्रीभगवानुवाच
 अक्षरं ब्रह्म परमं, स्वभावोऽध्यात्मम् उच्यते ।
 भूतभावोद्भवकरो, विसर्गः कर्मसंज्ञितः ॥८.३॥
 अधिभूतं क्षरो भावः, पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
 अधियज्ञोऽहम् एवात्र, देहे देहभृतां वर ॥८.४॥
 अन्तकाले च माम् एव, स्मरन् मुक्त्वा कलेवरम् ।
 यः प्रयाति स मद्रावं, याति नास्त्य् अत्र संशयः ॥८.५॥
 यं यं वापि स्मरन् भावं, त्यजत्य् अन्ते कलेवरम्
 तं तं एवैति कौन्तेय, सदा तद्भावभावितः ॥८.६॥
 तस्मात् सर्वेषु कालेषु, माम् अनुस्मर युध्य च ।
 मय्य् अर्पितमनोबुद्धिर्, माम् एवैष्यस्य् असंशयम् ॥८.७॥
 अभ्यासयोगयुक्तेन, चेतसा नान्यगामिना ।
 परमं पुरुषं दिव्यं, याति पार्थानुचिन्तयन् ॥८.८॥
 कविं पुराणम् अनुशासितारम्
 अणोर् अणीयांसम् अनुस्मरेद् यः ।
 सर्वस्य धातारम् अचिन्त्यरूपम्
 आदित्यवर्णं तमसः परस्तात् ॥८.९॥
 प्रयाणकाले मनसाचलेन
 भक्त्या युक्तो योगबलेन चैव ।
 भ्रुवोर मध्ये प्राणम् आवेश्य सम्यक्
 स तं परं पुरुषम् उपैति दिव्यम् ॥८.१०॥
 यद् अक्षरं वेदविदो वदन्ति
 विशन्ति यद् यतयो वीतरागाः ।
 यद् इच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति
 तत् ते पदं संग्रहेण प्रवक्ष्ये ॥८.११॥
 सर्वद्वाराणि संयम्य, मनो हृदि निरुध्य च ।
 मूर्ध्न्य् आधायाम्नः प्राणम्, आस्थितो योगधारणाम् ॥८.१२॥
 ओम् इत्य् एकाक्षरं ब्रह्म, व्याहरन् माम् अनुस्मरन्
 यः प्रयाति त्यजन् देहं, स याति परमां गतिम् ॥८.१३॥
 अनन्यचेताः सततं, यो मां स्मरति नित्यशः ।
 तस्याहं सुलभः पार्थ, नित्ययुक्तस्य योगिनः ॥८.१४॥
 माम् उपेत्य पुनर्जन्म, दुःखालयम् अशाश्वतम् ।
 नाप्नुवन्ति महात्मानः, संसिद्धिं परमां गताः ॥८.१५॥
 आब्रह्मभुवनाल् लोकाः, पुनरावर्तिनोऽर्जुन ।
 माम् उपेत्य तु कौन्तेय, पुनर्जन्म न विद्यते ॥८.१६॥
 सहस्रयुगपर्यन्तम्, अहर् यद् ब्रह्मणो विदुः ।

रात्रिं युगसहस्रान्तां, तेऽहोरात्रविदो जनाः ७.१७।
 अव्यक्ताद् व्यक्तयः सर्वाः, प्रभवन्त्य् अहरागमे ।
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते, तत्रैवाव्यक्तसंज्ञके ७.१८।
 भूतग्रामः स एवायं, भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।
 रात्र्यागमेऽवशः पार्थ, प्रभवत्य् अहरागमे ७.१९।
 परस् तस्मात् तु भावोऽन्यो, ऽव्यक्तोऽव्यक्तात् सनातनः ।
 यः स सर्वेषु भूतेषु, नश्यत्सु न विनश्यति ७.२०।
 अव्यक्तोऽक्षर इत्य् उक्तस् , तम् आहुः परमां गतिम्
 यं प्राप्य न निवर्तन्ते, तद् धाम परमं मम ७.२१।
 पुरुषः स परः पार्थ, भक्त्या लभ्यस् त्व अनन्यया ।
 यस्यान्तःस्थानि भूतानि, येन सर्वम् इदं ततम् ७.२२।
 यत्र काले त्व अनावृत्तिम् , आवृत्तिं चैव योगिनः ।
 प्रयाता यान्ति तं कालं, वक्ष्यामि भरतर्षभ ७.२३।
 अग्निर् ज्योतिर् अहः शुक्लः, षण्मासा उत्तरायणम् ।
 तत्र प्रयाता गच्छन्ति, ब्रह्म ब्रह्मविदो जनाः ७.२४।
 धूमो रात्रिस् तथा कृष्णः, षण्मासा दक्षिणायनम् ।
 तत्र चान्द्रमसं ज्योतिर् , योगी प्राप्य निवर्तते ७.२५।
 शुक्लकृष्णे गती ह्येते, जगतः शाश्वते मते ।
 एकया यात्य् अनावृत्तिम् , अन्ययावर्तते पुनः ७.२६।
 नैते सृती पार्थ जानन् , योगी मुह्यति कश्चन ।
 तस्मात् सर्वेषु कालेषु, योगयुक्तो भवार्जुन ७.२७।
 वेदेषु यज्ञेषु तपःसु चैव
 दानेषु यत् पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।
 अत्येति तत् सर्वम् इदं विदित्वा
 योगी परं स्थानम् उपैति चाद्यम् ७.२८।

ॐ तत्सदिति अक्षरब्रह्मयोगो नाम अष्टमोऽध्यायः ।

अथ नवमोऽध्यायः

९. राजविद्याराजगुह्ययोगः

श्रीभगवानुवाच

इदं तु ते गुह्यतमं, प्रवक्ष्याम्य् अनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं, यज् ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभात् १९.१।

राजविद्या राजगुह्यं, पवित्रम् इदम् उत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं, सुसुखं कर्तुम् अव्ययम् १९.२।

अश्रद्दधानाः पुरुषा, धर्मस्यास्य परंतप ।

अप्राप्य मां निवर्तन्ते, मृत्युसंसारवर्त्मनि १९.३।

मया ततम् इदं सर्वं, जगद् अव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि, न चाहं तेष्व् अवस्थितः १९.४।

न च मत्स्थानि भूतानि, पश्य मे योगम् ऐश्वरम् ।
 भूतभृन् न च भूतस्थो, ममात्मा भूतभावनः १९.५।
 यथाकाशास्थितो नित्यं, वायुः सर्वत्रगो महान् ।
 तथा सर्वाणि भूतानि, मत्स्थानीत्य् उपधारय १९.६।
 सर्वभूतानि कौन्तेय, प्रकृतिं यान्ति मामिकाम् ।
 कल्पक्षये पुनस् तानि, कल्पादौ विसृजाम्य् अहम् १९.७।
 प्रकृतिं स्वाम् अवष्टभ्य, विसृजामि पुनः पुनः ।
 भूतग्रामम् इमं कृत्स्नम्, अवशं प्रकृतेर् वशात् १९.८।
 न च मां तानि कर्माणि, निबध्नन्ति धनंजय ।
 उदासीनवद् आसीनम्, असक्तं तेषु कर्मसु १९.९।
 मयाध्यक्षेण प्रकृतिः, स्रूयते सचराचरम् ।
 हेतुनानेन कौन्तेय, जगद् विपरिवर्तते १९.१०।
 अवजानन्ति मां मूढा, मानुषीं तनुम् आश्रितम् ।
 परं भावम् अजानन्तो, मम भूतमहेश्वरम् १९.११।
 मोघाशा मोघकर्माणो, मोघज्ञाना विचेतसः ।
 राक्षसीम् आसुरीं चैव, प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः १९.१२।
 महात्मानस तु मां पार्थ, दैवीं प्रकृतिम् आश्रिताः ।
 भजन्त्य् अनन्यमनसो, ज्ञात्वा भूतादिम् अव्ययम् १९.१३।
 सततं कीर्तयन्तो मां, यतन्तश्च दृढव्रताः ।
 नमस्यन्तश्च मां भक्त्या, नित्ययुक्ता उपासते १९.१४।
 ज्ञानयज्ञेन चाप्य् अन्ये, यजन्तो माम् उपासते ।
 एकत्वेन पृथक्त्वेन, बहुधा विश्वतोमुखम् १९.१५।
 अहं क्रतुर् अहं यज्ञः, स्वधाहम् अहम् औषधम् ।
 मन्त्रोऽहम् अहम् एवाज्यम्, अहम् अग्निर् अहं हुतम्
 पिताहम् अस्य जगतो, माता धाता पितामहः ।
 वेद्यं पवित्रम् ओंकार, ऋक् साम यजुर् एव च १९.१७।
 गतिर् भर्ता प्रभुः साक्षी, निवासः शरणं सुहृत् ।
 प्रभवः प्रलयः स्थानं, निधानं बीजम् अव्ययम् १९.१८।
 तपाम्य् अहम् अहं वर्षं, निगृह्णाम्य् उत्सृजामि च ।
 अमृतं चैव मृत्युश्च, सद् असच् चाहम् अर्जुन १९.१९।
 त्रैविद्या मां सोमपाः पूतपापा
 यज्ञैर् इष्ट्वा स्वर्गतिं प्रार्थयन्ते ।
 ते पुण्यम् आसाद्य सुरेन्द्रलोकम्
 अश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् १९.२०।
 ते तं भुक्त्वा स्वर्गलोकं विशालं
 क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोकं विशन्ति ।
 एवं त्रयीधर्मम् अनुप्रपन्ना

गतागतं कामकामा लभन्ते १९.२१।

अनन्याश् चिन्तयन्तो मां, ये जनाः पर्युपासते ।

तेषां नित्याभियुक्तानां, योगक्षेमं वहाम्य् अहम् १९.२२।

येऽप्य् अन्यदेवता भक्ता, यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेऽपि माम् एव कौन्तेय, यजन्त्य् अविधिपूर्वकम्

अहं हि सर्वयज्ञानां, भोक्ता च प्रभुर् एव च ।

न तु माम् अभिजानन्ति, तत्त्वेनातश् च्यवन्ति ते १९.२४।

यान्ति देवव्रता देवान् , पितृन् यान्ति पितृव्रताः ।

भूतानि यान्ति भूतेज्या, यान्ति मद्याजिनोऽपि माम् ।

पत्रं पुष्पं फलं तोयं, यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।

तद् अहं भक्त्युपहृतम् , अश्नामि प्रयतात्मनः १९.२६।

यत् करोषि यद् अश्नासि, यज् जुहोषि ददासि यत् ।

यत् तपस्यसि कौन्तेय, तत् कुरुष्व मदर्पणम् १९.२७।

शुभाशुभफलैर् एवं, मोक्ष्यसे कर्मबन्धनैः ।

संन्यासयोगयुक्तात्मा, विमुक्तो माम् उपैष्यसि १९.२८।

समोऽहं सर्वभूतेषु, न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ।

ये भजन्ति तु मां भक्त्या, मयि ते तेषु चाप्य् अहम्

अपि चेत् सुदुराचारो, भजते माम् अनन्यभाक् ।

साधुर् एव स मन्तव्यः, सप्यग् व्यवसितो हि सः १९.३०।

क्षिप्रं भवति धर्मात्मा, शश्वच्छान्तिं निगच्छति ।

कौन्तेय प्रतिजानीहि, न मे भक्तः प्रणश्यति १९.३१।

मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य, येऽपि स्युः पापयोनयः ।

स्त्रियो वैश्यास् तथा शूद्रास् , तेऽपि यान्ति परां गतिम् १९.३२।

किं पुनर् ब्राह्मणाः पुण्या, भक्ता राजर्षयस् तथा

अनित्यम् असुखं लोकम् , इमं प्राप्य भजस्व माम् १९.३३।

मन्मना भव मद्रक्तो, मद्याजी मां नमस्कुरु ।

माम् एवैष्यसि युक्तवैवम् , आत्मानं मत्परायणः १९.३४।

ॐ तत्सदिति राजविद्याराजगुह्ययोगो नाम नवमोऽध्यायः ।

अथ दशमोऽध्यायः

१०. विभूतियोगः

श्रीभगवानुवाच

भूय एव महाबाहो, शृणु मे परमं वचः ।

यत् तेऽहं प्रीयमाणाय, वक्ष्यामि हितकाम्यया १०.१।

न मे विदुः सुरगणाः, प्रभवं न महर्षयः ।

अहम् आदिर् हि देवानां, महर्षीणां च सर्वशः १०.२।

यो माम् अजम् अनादिं च, वेत्ति लोकमहेश्वरम् ।

असंमूढः स मर्त्येषु, सर्वपापैः प्रमुच्यते १०.३।

बुद्धिर् ज्ञानम् असंमोहः, क्षमा सत्यं दमः शमः ।

सुखं दुःखं भवोऽभावो, भयं चाभयम् एव च १०.४।

अहिंसा समता तुष्टिस् , तपो दानं यशोऽयशः ।

भवन्ति भावा भूतानां, मत्त एव पृथग्विधाः ११०.५।

महर्षयः सप्त पूर्वे, चत्वारो मनवस् तथा ।

मद्भावा मानसा जाता, येषां लोक इमाः प्रजाः ११०.६।

एतां विभूतिं योगं च, मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविकम्पेन योगेन, युज्यते नात्र संशयः ११०.७।

अहं सर्वस्य प्रभवो, मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां, बुधा भावसमन्विताः ११०.८।

मच्चित्ता मद्गतप्राणा, बोधयन्तः परस्परम् ।,

कथयन्तश्च मां नित्यं, तुष्यन्ति च रमन्ति च ११०.९।

तेषां सततयुक्तानां, भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं, येन माम् उपयान्ति ते ११०.१०।

तेषाम् एवानुकम्पार्थम्, **अहम्** अज्ञानजं तमः ।

नाशयाम्य आत्मभावस्थो, ज्ञानदीपेन भास्वता ११०.११।

अर्जुन उवाच

परं ब्रह्म परं धाम, पवित्रं परमं भवान् ।

पुरुषं शाश्वतं दिव्यम्, आदिदेवम् अजं विभुम् ११०.१२।

आहुस् त्वाम् ऋषयः सर्वे, देवर्षिर् नारदस् तथा ।

असितो देवलो व्यासः, स्वयं चैव ब्रवीषि मे ११०.१३।

सर्वम् एतद् ऋतं मन्ये, यन् मां वदसि केशव ।

न हि ते भगवन् व्यक्तिं, विदुर् देवा न दानवाः ११०.१४।

स्वयम् एवात्मनात्मानं, वेत्थ त्वं पुरुषोत्तम ।

भूतभावन भूतेश, देवदेव जगत्पते ११०.१५।

वक्तुम् अर्हस्य अशेषेण, दिव्या ह्य् आत्मविभूतयः ।

याभिर् विभूतिभिर् लोकान्, इमांस् त्वं व्याप्य तिष्ठसि ११०.१६।

कथं विद्याम् अहं योगिन्स्, त्वां सदा परिचिन्तयन्

केषु केषु च भावेषु, चिन्त्योऽसि भगवन् मया

विस्तरेणात्मनो योगं, विभूतिं च जनार्दन ।

भूयः कथय तृप्तिर् हि, शृण्वतो नास्ति मेऽमृतम् ११०.१८।

श्रीभगवानुवाच

हन्त ते कथयिष्यामि, दिव्या ह्य् आत्मविभूतयः ।

प्राधान्यतः कुरुश्रेष्ठ, नास्त्य् अन्तो विस्तरस्य मे ११०.१९।

अहम् आत्मा गुडाकेश, सर्वभूताशयस्थितः ।

अहम् आदिश्च मध्यं च, भूतानाम् अन्त एव च

आदित्यानाम् अहं विष्णुर्, ज्योतिषां रविर् अंशुमान्

मरीचिर् मरुताम् अस्मि, नक्षत्राणाम् अहं शशी ११०.२१।

वेदानां सामवेदोऽस्मि, देवानाम् अस्मि वासवः ।

इन्द्रियाणां मनश्चास्मि, भूतानाम् अस्मि चेतना ११०.२२।

रुद्राणां शंकरश् चास्मि, वित्तेशो यक्षरक्षसाम् ।

वसूनां पावकश् चास्मि, मेरुः शिखरिणाम् अहम् ।१०.२३।

पुरोधसां च मुख्यं मां, विद्धि पार्थ बृहस्पतिम् ।

सेनानीनाम् अहं स्कन्दः, सरसाम् अस्मि सागरः ।१०.२४।

महर्षीणां भृगुर् अहं, गिराम् अस्म्य् एकम् अक्षरम् ।

यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि, स्थावराणां हिमालयः ।१०.२५।

अश्वत्थः सर्ववृक्षाणां, देवर्षीणां च नारदः ।

गन्धर्वाणां चित्ररथः, सिद्धानां कपिलो मुनिः ।१०.२६।

उच्चैःश्रवसम् अश्वानां, विद्धि माम् अमृतोद्भवम् ।

ऐरावतं गजेन्द्राणां, नराणां च नराधिपम् ।१०.२७।

आयुधानाम् अहं वज्रं, धेनूनाम् अस्मि कामधुक् ।

प्रजनश् चास्मि कन्दर्पः, सर्पाणाम् अस्मि वासुकिः

अनन्तश् चास्मि नागानां, वरुणो यादसाम् अहम् ।

पितृणाम् अर्यमा चास्मि, यमः संयमताम् अहम्

प्रह्लादश् चास्मि दैत्यानां, कालः कलयताम् अहम् ।

मृगाणां च मृगेन्द्रोऽहं, वैनतेयश्च पक्षिणाम् ।१०.३०।

पवनः पवताम् अस्मि, रामः शस्त्रभृताम् अहम् ।

झषाणां मकरश् चास्मि, स्रोतसाम् अस्मि जाहनवी ।१०.३१।

सर्गाणाम् आदिर् अन्तश्च, मध्यं चैवाहम् अर्जुन ।

अध्यात्मविद्या विद्यानां, वाक् प्रवदताम् अहम् ।१०.३२।

अक्षराणाम् अकारोऽस्मि, द्वन्द्वः सामासिकस्य च ।

अहम् एवाक्षयः कालो, धाताहं विश्वतोमुखः ।१०.३३।

मृत्युः सर्वहरश्चाहम्, उद्भवश्च भविष्यताम् ।

कीर्तिः श्रीर् वाक् च नारीणां, स्मृतिर् मेधा धृतिः क्षमा

बृहत्साम तथा साम्नां, गायत्री छन्दसाम् अहम् ।

मासानां मार्गशीर्षोऽहम्, ऋतूनां कुसुमाकरः ।१०.३५।

द्यूतं छलयताम् अस्मि, तेजस् तेजस्विनाम् अहम्

जयोऽस्मि व्यवसायोऽस्मि, सत्त्वं सत्त्वताम् अहम्

वृष्णीनां वासुदेवोऽस्मि, पाण्डवानां धनंजयः ।

मुनीनाम् अप्य् अहं व्यासः, कवीनाम् उशाना कविः

दण्डो दमयताम् अस्मि, नीतिर् अस्मि जिगीषताम्

मौनं चैवास्मि गुह्यानां, ज्ञानं ज्ञानवताम् अहम् ।१०.३८।

यच् चापि सर्वभूतानां, बीजं तद् अहम् अर्जुन ।

न तद् अस्ति विना यत् स्यान्, मया भूतं चराचरम् ।१०.३९।

नान्तोऽस्ति मम दिव्यानां, विभूतीनां परंतप ।

एष तूद्देशतः प्रोक्तो, विभूतेर् विस्तरो मया ।१०.४०।

यद् यद् विभूतिमत् सत्त्वं, श्रीमद् ऊर्जितम् एव वा ।

तत् तद् एवावगच्छ त्वं, मम तेजोऽशसंभवम् ।१०.४१।

अथवा बहुनैतेन, किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

विष्टभ्याहम् इदं कृत्स्नम्, एकांशेन स्थितो जगत्

ॐ तत्सदिति विभूतियोगो नाम दशमोऽध्यायः ।

अथ एकादशोऽध्यायः

११. विश्वरूपदर्शनयोगः

अर्जुन उवाच

मदनुग्रहाय परमं, गुह्यम् अध्यात्मसंज्ञितम् ।

यत् त्वयोक्तं वचस् तेन, मोहोऽयं विगतो मम

भवाप्ययौ हि भूतानां, श्रुतौ विस्तरशो मया ।

त्वत्तः कमलपत्राक्ष, माहात्म्यम् अपि चाव्ययम्

एवम् एतद् यथात्थ त्वम् , आत्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुम् इच्छामि ते रूपम् , ऐश्वरं पुरुषोत्तम ॥११.३॥

मन्यसे यदि तच् छक्यं, मया द्रष्टुम् इति प्रभो ।

योगेश्वर ततो मे त्वं, दर्शयात्मानम् अव्ययम्

श्रीभगवानुवाच

पश्य मे पार्थ रूपाणि, शतशोऽथ सहस्रशः ।

नानाविधानि दिव्यानि, नानावर्णाकृतीनि च ॥११.५॥

पश्यादित्यान् वसून् रुद्रान् , अश्विनौ मरुतस् तथा ।

बहून् अदृष्टपूर्वाणि, पश्याश्चर्याणि भारत ॥११.६॥

इहैकस्थं जगत् कृत्स्नं, पश्याद्य सचराचरम् ।

मम देहे गुडाकेश, यच् चान्यद् द्रष्टुम् इच्छसि ॥११.७॥

न तु मां शक्यसे द्रष्टुम् , अनेनैव स्वचक्षुषा ।

दिव्यं ददामि ते चक्षुः, पश्य मे योगम् ऐश्वरम् ॥११.८॥

संजय उवाच

एवम् उक्त्वा ततो राजन् , महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय, परमं रूपम् ऐश्वरम् ॥११.९॥

अनेकवक्त्रनयनम् , अनेकाद्भुतदर्शनम् ।

अनेकदिव्याभरणं, दिव्यानेकोद्यतायुधम् ॥११.१०॥

दिव्यमाल्याम्बरधरं, दिव्यगन्धानुलेपनम् ।

सर्वाश्चर्यमयं देवम् , अनन्तं विश्वतोमुखम् ॥११.११॥

दिवि सूर्यसहस्रस्य, भवेद् युगपद् उत्थिता ।

यदि भाः सदृशी सा स्याद् , भासस् तस्य महात्मनः

तत्रैकस्थं जगत् कृत्स्नं, प्रविभक्तम् अनेकधा ।

अपश्यद् देवदेवस्य, शरीरे पाण्डवस तदा ॥११.१३॥

ततः स विस्मयाविष्टो, हृष्टरोमा धनंजयः ।

प्रणम्य शिरसा देवं, कृताञ्जलिर् अभाषत

अर्जुन उवाच

पश्यामि देवांस् तव देव देहे

सर्वांस् तथा भूतविशेषसंघान् ।

ब्रह्माणम् ईशं कमलासनस्थम्

ऋषींश्च सर्वान् उरगांश्च दिव्यान् ॥११.१५॥

अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं
पश्यामि त्वां सर्वतोऽनन्तरूपम् ।
नान्तं न मध्यं न पुनस् तवादिं
पश्यामि विश्वेश्वर विश्वरूप ॥११.१६॥

किरीटिनं गदिनं चक्रिणं च
तेजोराशिं सर्वतो दीप्तिमन्तम् ।
पश्यामि त्वां दुर्निरीक्ष्यं समन्ताद्
दीप्तानलार्कद्युतिम् अप्रमेयम् ॥११.१७॥
त्वम् अक्षरं परमं वेदितव्यं
त्वम् अस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
त्वम् अव्ययः शाश्वतधर्मगोप्ता
सनातनस् त्वं पुरुषो मतो मे ॥११.१८॥

अनादिमध्यान्तम् अनन्तवीर्यम्
अनन्तबाहुं शशिसूर्यनेत्रम् ।
पश्यामि त्वां दीप्तहुताशवक्त्रं
स्वतेजसा विश्वम् इदं तपन्तम् ॥११.१९॥
द्यावापृथिव्योर् इदम् अन्तरं हि
व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वाः ।
दृष्ट्वाद्भूतं रूपम् उग्रं तवेदं
लोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥११.२०॥

अमी हि त्वां सुरसंघा विशन्ति
केचिद् भीताः प्राञ्जलयो गृणन्ति ।
स्वस्तीत्य् उक्त्वा महर्षिसिद्धसंघाः
स्तुवन्ति त्वां स्तुतिभिः पुष्कलाभिः ॥११.२१॥
रुद्रादित्या वसवो ये च साध्या
विश्वेऽश्विनौ मरुतश् चोष्मपाश्च ।
गन्धर्वयक्षासुरसिद्धसंघा
वीक्षन्ते त्वां विस्मिताश् चैव सर्वे ॥११.२२॥

रूपं महत् ते बहुवक्त्रनेत्रं
महाबाहो बहुबाहूरुपादम् ।
बहूदरं बहुदंष्ट्राकरालं
दृष्ट्वा लोकाः प्रव्यथितास् तथाऽहम्
नभःस्पृशं दीप्तम् अनेकवर्णं
व्यात्ताननं दीप्तविशालनेत्रम् ।
दृष्ट्वा हि त्वां प्रव्यथितान्तरात्मा
धृतिं न विन्दामि शमं च विष्णो ॥११.२४॥

दंष्ट्राकरालानि च ते मुखानि

दृष्ट्वैव कालानलसन्निभानि ।

दिशो न जाने न लभे च शर्म

प्रसीद देवेश जगन्निवास ।११.२५।

अमी च त्वां धृतराष्ट्रस्य पुत्राः

सर्वे सहैवावनिपालसंघैः ।

भीष्मो द्रोणः सूतपुत्रस् तथासौ

सहास्मदीयैर् अपि योधमुख्यैः ।११.२६।

वक्त्राणि ते त्वरमाणा विशन्ति

दंष्ट्राकरालानि भयानकानि ।

केचिद् विलग्ना दशनान्तरेषु

संदृश्यन्ते चूर्णितैर् उत्तमाङ्गैः ।११.२७।

यथा नदीनां बहवोऽम्बुवेगाः

समुद्रम् एवाभिमुखा द्रवन्ति ।

तथा तवामी नरलोकवीरा

विशन्ति वक्त्राण्य् अभिविज्वलन्ति ।११.२८।

यथा प्रदीप्तं ज्वलनं पतङ्गा

विशन्ति नाशाय समृद्धवेगाः ।

तथैव नाशाय विशन्ति लोकास्

तवापि वक्त्राणि समृद्धवेगाः ।११.२९।

लेलिह्यसे ग्रसमानः समन्ताल

लोकान् समग्रान् वदनैर् ज्वलद्भिः ।

तेजोभिर् आपूर्य जगत् समग्रं

भासस् तवोग्राः प्रतपन्ति विष्णो ।११.३०।

आख्याहि मे को भवान् उग्ररूपो

नमोऽस्तु ते देववर प्रसीद ।

विज्ञातुम् इच्छामि भवन्तम् आद्यं

न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ।११.३१।

श्रीभगवानुवाच

कालोऽस्मि लोकक्षयकृत् प्रवृद्धो

लोकान् समार्हर्तुम् इह प्रवृत्तः ।

ऋतेऽपि त्वां न भविष्यन्ति सर्वे

येऽवस्थिताः प्रत्यनीकेषु योधाः ।११.३२।

तस्मात् त्वम् उत्तिष्ठ यशो लभस्व

जित्वा शत्रून् भुङ्क्ष्व राज्यं समृद्धम् ।

मयैवैते निहताः पूर्वम् एव

निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ।११.३३।
द्रोणं च भीष्मं च जयद्रथं च
कर्णं तथान्यान् अपि योधवीरान् ।
मया हतांस् त्वं जहि मा व्यथिष्ठा
युध्यस्व जेतासि रणे सपत्नान् ।११.३४।
संजय उवाच

एतच् द्रुत्वा वचनं केशवस्य
कृताञ्जलिर् वेपमानः किरीटी ।
नमस्कृत्वा भूय एवाह कृष्णं
सगद्गदं भीतभीतः प्रणम्य ।११.३५।
अर्जुन उवाच

स्थाने हृषीकेश तव प्रकीर्त्या
जगत् प्रहृष्यत्य् अनुरज्यते च ।
रक्षांसि भीतानि दिशो द्रवन्ति
सर्वे नमस्यन्ति च सिद्धसंघाः ।११.३६।
कस्माच् च ते न नमेरन् महात्मन्
गरीयसे ब्रह्मणोऽप्य् आदिकर्त्रे ।
अनन्त देवेश जगन्निवास
त्वम् अक्षरं सद् असत् तत्परं यत् ।११.३७।
त्वम् आदिदेवः पुरुषः पुराणस्
त्वम् अस्य विश्वस्य परं निधानम् ।
वेत्तासि वेद्यं च परं च धाम
त्वया ततं विश्वम् अनन्तरूप ।११.३८।

वायुर् यमोऽग्निर् वरुणः शशाङ्कः
प्रजापतिस् त्वं प्रपितामहश्च ।
नमो नमस्तेऽस्तु सहस्रकृत्वः
पुनश्च भूयोऽपि नमो नमस्ते ।११.३९।
नमः पुरस्ताद् अथ पृष्ठतस् ते
नमोऽस्तु ते सर्वत एव सर्व ।
अनन्तवीर्यामितविक्रमस् त्वं
सर्वं समान्गोषि ततोऽसि सर्वः ।११.४०।

सखेति मत्वा प्रसभं यद् उक्तं
हे कृष्ण हे यादव हे सखेति ।
अजानता महिमानं तवेदं
मया प्रमादात् प्रणयेन वापि ।११.४१।
यच् चावहासार्थम् असत्कृतोऽसि

विहारशय्यासनभोजनेषु ।

एकोऽथवाप्य् अच्युत तत्समक्षं

तत् क्षामये त्वाम् अहम् अप्रमेयम् ।११.४२।

पितासि लोकस्य चराचरस्य

त्वम् अस्य पूज्यश्च गुरुर् गरीयान् ।

न त्वत्समोऽस्त्य् अभ्यधिकः कुतोऽन्यो

लोकत्रयेऽप्य् अप्रतिमप्रभाव ।११.४३।

तस्मात् प्रणम्य प्रणिधाय कायं

प्रसादये त्वाम् अहम् ईशम् ईड्यम् ।

पितेव पुत्रस्य सखेव सख्युः

प्रियः प्रियायार्हसि देव सोढुम् ।११.४४।

अदृष्टपूर्वं हृषितोऽस्मि दृष्ट्वा

भयेन च प्रव्यथितं मनो मे ।

तद् एव मे दर्शय देव रूपं

प्रसीद देवेश जगन्निवास ।११.४५।

किरीटिनं गदिनं चक्रहस्तम्

इच्छामि त्वां द्रष्टुम् अहं तथैव ।

तेनैव रूपेण चतुर्भुजेन

सहस्रबाहो भव विश्वमूर्ते ।११.४६।

श्रीभगवानुवाच

मया प्रसन्नेन तवार्जुनेदं

रूपं परं दर्शितम् आत्मयोगात् ।

तेजोमयं विश्वम् अनन्तम् आद्यं

यन् मे त्वदन्येन न दृष्टपूर्वम् ।११.४७।

न वेदयज्ञाध्ययनैर् न दानैर्

न च क्रियाभिर् न तपोभिर् उग्रैः ।

एवंरूपः शक्य अहं नृलोके

द्रष्टुं त्वदन्येन कुरुप्रवीर ।११.४८।

मा ते व्यथा मा च विमूढभावो

दृष्ट्वा रूपं घोरम् ईदृङ्ममेदम् ।

व्यपेतभीः प्रीतमनाः पुनस् त्वं

तद् एव मे रूपम् इदं प्रपश्य ।११.४९।

संजय उवाच

इत्य् अर्जुनं वासुदेवस् तथोक्त्वा

स्वकं रूपं दर्शयामास भूयः ।

आश्वासयामास च भीतम् एनं

भूत्वा पुनः सौम्यवपुर् महात्मा १११.५०।

अर्जुन उवाच

दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं, तव सौम्यं जनार्दन ।

इदानीम् अस्मि संवृत्तः, सचेताः प्रकृतिं गतः १११.५१।

श्रीभगवानुवाच

सुदुर्दर्शम् इदं रूपं, दृष्टवानसि यन् मम ।

देवा अप्य् अस्य रूपस्य, नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः ।

नाहं वेदैर् न तपसा, न दानेन न चेज्यया ।

शक्य एवविधो द्रष्टुं, दृष्टवानसि मां यथा ।

भक्त्या त्व् अनन्यया शक्य, अहम् एवविधोऽर्जुन ।

ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन, प्रवेष्टुं च परंतप १११.५४।

मत्कर्मकृन् मत्परमो, मद्भक्तः सद्गवर्जितः ।

निर्वैरः सर्वभूतेषु, यः स माम् एति पाण्डव

ॐ तत्सदिति विराटरूपदर्शनयोगो नाम एकादशोऽध्यायः

अथ द्वादशोऽध्यायः

१२. भक्तियोगः

अर्जुन उवाच

एवं सततयुक्ता ये, भक्तास् त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्य् अक्षरम् अव्यक्तं, तेषां के योगवित्तमाः ।

श्रीभगवानुवाच

मय्य् आवेश्य मनो ये मां, नित्ययुक्ता उपासते ।

श्रद्धया परयोपेतास् , ते मे युक्ततमा मताः १२.२।

ये त्व् अक्षरम् अनिर्देश्यम् , अव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रगम् अचिन्त्यं च, कूटस्थम् अचलं ध्रुवम् ।

संनियम्येन्द्रियग्रामं, सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति माम् एव, सर्वभूतहिते रताः १२.४।

क्लेशोऽधिकतरस् तेषाम् , अव्यक्तासक्तचेतसाम् ।

अव्यक्ता हि गतिर् दुःखं, देहवद्भिर् अवाप्यते ।

ये तु सर्वाणि कर्माणि, मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन, मां ध्यायन्त उपासते १२.६।

तेषाम् अहं समुद्धर्ता, मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि नचिरात् पार्थ, मय्य् आवेशितचेतसाम्

मय्येव मन आधत्स्व, मयि बुद्धिं निवेशय ।

निवसिष्यसि मय्येव, अत ऊर्ध्वं न संशयः १२.८।

अथ चित्तं समाधातुं, न शक्नोषि मयि स्थिरम् ।

अभ्यासयोगेन ततो, माम् इच्छापुं धनंजय ।

अभ्यासेऽप्य् असमर्थोऽसि, मत्कर्मपरमो भव ।

मदर्थम् अपि कर्माणि, कुर्वन् सिद्धिम् अवाप्स्यसि ।
 अथैतद् अप्य् अशक्तोऽसि, कर्तुं मद्योगम् आश्रितः।
 सर्वकर्मफलत्यागं, ततः कुरु यतात्मवान् ।१२.११।
 श्रेयो हि ज्ञानम् अभ्यासाज्, ज्ञानाद् ध्यानं विशिष्यते ।
 ध्यानात् कर्मफलत्यागस्, त्यागाच् छान्तिर् अनन्तरम् ।
 अद्वेष्टा सर्वभूतानां, मैत्रः करुण एव च ।
 निर्ममो निरहंकारः, समदुःखसुखः क्षमी ।१२.१३।
 संतुष्टः सततं योगी, यतात्मा दृढनिश्चयः ।
 मय्य् अर्पितमनोबुद्धिर्, यो मद्रक्तः स मे प्रियः ।१२.१४।
 यस्मान् नोद्विजते लोको, लोकान् नोद्विजते च यः
 हर्षामर्षभयोद्वेगैर्, मुक्तो यः स च मे प्रियः ।१२.१५।
 अनपेक्षः शुचिर् दक्ष, उदासीनो गतव्यथः ।
 सर्वारम्भपरित्यागी, यो मद्रक्तः स मे प्रियः ।१२.१६।
 यो न हृष्यति न द्वेष्टि, न शोचति न काङ्क्षति ।
 शुभाशुभपरित्यागी, भक्तिमान् यः स मे प्रियः ।
 समः शत्रौ च मित्रे च, तथा मानापमानयोः ।
 शीतोष्णसुखदुःखेषु, समः सद्गविवर्जितः ।१२.१८।
 तुल्यनिन्दास्तुतिर् मौनी, संतुष्टो येन केनचित् ।
 अनिकेतः स्थिरमतिर्, भक्तिमान् मे प्रियो नरः
 ये तु धर्म्यामृतम् इदं, यथोक्तं पर्युपासते ।
 श्रद्दधाना मत्परमा, भक्तास् तेऽतीव मे प्रियाः

ॐ तत्सदिति भक्तियोगो नाम द्वादशोऽध्यायः ।

अथ त्रयोदशोऽध्यायः

१३. क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगः

श्रीभगवानुवाच

इदं शरीरं कौन्तेय, क्षेत्रम् इत्य् अभिधीयते ।

एतद् यो वेत्ति तं प्राहुः, क्षेत्रज्ञ इति तद्विदः ।१३.१।

क्षेत्रज्ञं चापि मां विद्धि, सर्वक्षेत्रेषु भारत ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर् ज्ञानं, यत् तज् ज्ञानं मतं मम

तत् क्षेत्रं यच् च यादृक् च, यद्विकारि यतश्च यत् ।

स च यो यत्प्रभावश्च, तत् समासेन मे शृणु ।१३.३।

ऋषिभिर् बहुधा गीतं, छन्दोभिर् विविधैः पृथक् ।

ब्रह्मसूत्रपदैश्चैव, हेतुमद्भिर् विनिश्चितैः ।१३.४।

महाभूतान्य् अहंकारो, बुद्धिर् अव्यक्तम् एव च ।

इन्द्रियाणि दशैकं च, पञ्च चेन्द्रियगोचराः ।१३.५।

इच्छा द्वेषः सुखं दुःखं, संघातश्चेतना धृतिः ।

एतत् क्षेत्रं समासेन, सविकारम् उदाहृतम् ।१३.६।

अमानित्वम् अदम्भित्वम्, अहिंसा क्षान्तिर् आर्जवम् ।

आचार्योपासनं शौचं, स्थैर्यम् आत्मविनिग्रहः ॥३.७॥

इन्द्रियार्थेषु वैराग्यम् , अनहंकार एव च ।

जन्ममृत्युजराव्याधि-दुःखदोषानुदर्शनम् ॥३.८॥

असक्तिर् अनभिष्वङ्गाः, पुत्रदारगृहादिषु ।

नित्यं च समचित्तत्वम् , इष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥३.९॥

मयि चानन्ययोगेन, भक्तिर् अव्यभिचारिणी ।

विविक्तदेशसेवित्वम् , अरतिर् जनसंसदि ॥३.१०॥

अध्यात्मज्ञाननित्यत्वं, तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।

एतज् ज्ञानम् इति प्रोक्तम् , अज्ञानं यद् अतोऽन्यथा

ज्ञेयं यत् तत् प्रवक्ष्यामि, यज् ज्ञात्वाऽमृतम् अश्नुते ।

अनादिमत् परं ब्रह्म, न सत् तन् नासद् उच्यते ॥३.११॥

सर्वतःपाणिपादं तत् , सर्वतोऽक्षिशिरोमुखम् ।

सर्वतःश्रुतिमल् लोके, सर्वम् आवृत्य तिष्ठति ॥३.१३॥

सर्वेन्द्रियगुणाभासं, सर्वेन्द्रियविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच् चैव, निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥३.१४॥

बहिर् अन्तश्च भूतानाम् , अचरं चरम् एव च ।

सूक्ष्मत्वात् तद् अविज्ञेयं, दूरस्थं चान्तिके च तत् ॥३.१५॥

अविभक्तं च भूतेषु, विभक्तम् इव च स्थितम् ।

भूतभर्तृ च तज् ज्ञेयं, ग्रसिष्णु प्रभविष्णु च ॥३.१६॥

ज्योतिषाम् अपि तज् ज्योतिस् , तमसः परम् उच्यते

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं, हृदि सर्वस्य विष्टितम् ॥३.१७॥

इति क्षेत्रं तथा ज्ञानं, ज्ञेयं चोक्तं समासतः ।

मद्वक्त एतद् विज्ञाय, मद्भावायोपपद्यते ॥३.१८॥

प्रकृतिं पुरुषं चैव, विद्ध्य अनादी उभाव् अपि ।

विकारांश्च गुणांश्चैव, विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥३.१९॥

कार्यकरणकर्तृत्वे, हेतुः प्रकृतिर् उच्यते ।

पुरुषः सुखदुःखानां, भोक्तृत्वे हेतुर् उच्यते ॥३.२०॥

पुरुषः प्रकृतिस्थो हि, भुङ्क्ते प्रकृतिजान् गुणान् ।

कारणं गुण सङ्गोऽस्य, सदसद्योनिजन्मसु ॥३.२१॥

उपद्रष्टानुमन्ता च, भर्ता भोक्ता महेश्वरः ।

परमात्मेति चाप्य् उक्तो, देहेऽस्मिन् पुरुषः परः

य एवं वेत्ति पुरुषं, प्रकृतिं च गुणैः सह ।

सर्वथा वर्तमानोऽपि, न स भूयोऽभिजायते ॥३.२३॥

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति, केचिद् आत्मानमात्मना ।

अन्ये सांख्येन योगेन, कर्मयोगेन चापरे ॥३.२४॥

अन्ये त्व् एवम् अजानन्तः, श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।

तेऽपि चातितरन्त्य् एव, मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥३.२५॥

यावत् संजायते किञ्चित् , सत्त्वं स्थावरजङ्गमम् ।

क्षेत्रक्षेत्रज्ञसंयोगात् , तद् विद्धि भरतर्षभ ॥१३.२६॥
 समं सर्वेषु भूतेषु, तिष्ठन्तं परमेश्वरम् ।
 विनश्यत्स्व् अविनश्यन्तं, यः पश्यति स पश्यति
 समं पश्यन् हि सर्वत्र, समवस्थितम् ईश्वरम् ।
 न हिनस्त्य् आत्मनात्मानं, ततो याति परां गतिम्
 प्रकृत्यैव च कर्माणि, क्रियमाणानि सर्वशः ।
 यः पश्यति तथात्मानम् , अकर्तारं स पश्यति ॥१३.२९॥
 यदा भूतपृथग्भावम् , एकस्थम् अनुपश्यति ।
 तत एव च विस्तारं, ब्रह्म संपद्यते तदा ॥१३.३०॥
 अनादित्वान् निर्गुणत्वात् , परमात्मायम् अव्ययः ।
 शरीरस्थोऽपि कौन्तेय, न करोति न लिप्यते ॥१३.३१॥
 यथा सर्वगतं सौक्ष्म्याद् , आकाशं नोपलिप्यते ।
 सर्वत्रावस्थितो देहे, तथात्मा नोपलिप्यते ॥१३.३२॥
 यथा प्रकाशयत्य् एकः, कृत्स्नं लोकम् इमं रविः ।
 क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं, प्रकाशयति भारत ॥१३.३३॥
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर् एवम् , अन्तरं ज्ञानचक्षुषा ।
 भूतप्रकृतिमोक्षं च, ये विदुर् यान्ति ते परम् ॥१३.३४॥

ॐ तत्सदिति क्षेत्रक्षेत्रज्ञविभागयोगो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथ चतुर्दशोऽध्यायः

१४. गुणत्रयविभागयोगः

श्रीभगवानुवाच

परं भूयः प्रवक्ष्यामि, ज्ञानानां ज्ञानम् उत्तमम् ।
 यज् ज्ञात्वा मुनयः सर्वे, परां सिद्धिम् इतो गताः ॥१४.१॥
 इदं ज्ञानम् उपाश्रित्य, मम साधर्म्यम् आगताः ।
 सर्गेऽपि नोपजायन्ते, प्रलये न व्यथन्ति च ॥१४.२॥
 मम योनिर् महद् ब्रह्म, तस्मिन् गर्भं दधाम्य् अहम् ।
 संभवः सर्वभूतानां, ततो भवति भारत ॥१४.३॥
 सर्वयोनिषु कौन्तेय, मूर्तयः संभवन्ति याः ।
 तासां ब्रह्म महद् योनिर् , अहं बीजप्रदः पिता ॥१४.४॥
 सत्त्वं रजस् तम इति, गुणाः प्रकृतिसंभवाः ।
 निबध्नन्ति महाबाहो, देहे देहिनम् अव्ययम् ॥१४.५॥
 तत्र सत्त्वं निर्मलत्वात् , प्रकाशकम् अनामयम् ।
 सुखसङ्गेन बध्नाति, ज्ञानसङ्गेन चानघ ॥१४.६॥
 रजो रागात्मकं विद्धि, तृष्णासङ्गसमुद्भवम् ।
 तन् निबध्नाति कौन्तेय, कर्मसङ्गेन देहिनम् ॥१४.७॥
 तमस् त्व् अज्ञानजं विद्धि, मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 प्रमादालस्यनिद्राभिस् , तन् निबध्नाति भारत ॥१४.८॥

सत्त्वं सुखे सञ्जयति, रजः कर्मणि भारत ।

ज्ञानम् आवृत्य तु तमः, प्रमादे सञ्जयत्य् उत ॥१४.९॥

रजस् तमश् चाभिभूय, सत्त्वं भवति भारत ।

रजः सत्त्वं तमश्चैव, तमः सत्त्वं रजस् तथा ॥१४.१०॥

सर्वद्वारेषु देहेऽस्मिन् , प्रकाश उपजायते ।

ज्ञानं यदा तदा विद्याद् , विवृद्धं सत्त्वम् इत्य् उत ॥१४.११॥

लोभः प्रवृत्तिर् आरम्भः, कर्मणाम् अशमः स्पृहा ।

रजस्य् एतानि जायन्ते, विवृद्धे भरतर्षभ ॥१४.१२॥

अप्रकाशोऽप्रवृत्तिश्च, प्रमादो मोह एव च ।

तमस्य् एतानि जायन्ते, विवृद्धे कुरुनन्दन ॥१४.१३॥

यदा सत्त्वे प्रवृद्धे तु, प्रलयं याति देहभृत् ।

तदोत्तमविदां लोकान् , अमलान् प्रतिपद्यते ॥१४.१४॥

रजसि प्रलयं गत्वा, कर्मसङ्गिषु जायते ।

तथा प्रलीनस् तमसि, मूढयोनिषु जायते ॥१४.१५॥

कर्मणः सुकृतस्याहुः, सात्त्विकं निर्मलं फलम् ।

रजसस तु फलं दुःखम् , अज्ञानं तमसः फलम् ॥१४.१६॥

सत्त्वात् सञ्जायते ज्ञानं, रजसो लोभ एव च ।

प्रमादमोहौ तमसो, भवतोऽज्ञानम् एव च ॥१४.१७॥

ऊर्ध्वं गच्छन्ति सत्त्वस्था, मध्ये तिष्ठन्ति राजसाः

जघन्यगुणवृत्तिस्था, अधो गच्छन्ति तामसाः ॥१४.१८॥

नान्यं गुणेभ्यः कर्तारं, यदा द्रष्टानुपश्यति ।

गुणेभ्यश्च परं वेत्ति, मद्भावं सोऽधिगच्छति ॥१४.१९॥

गुणान् एतान् अतीत्य त्रीन् , देही देहसमुद्भवान् ।

जन्ममृत्युजरादुःखैर् , विमुक्तोऽमृतम् अश्नुते ॥१४.२०॥

अर्जुन उवाच

कैर् लिङ्गैस् त्रीन् गुणान् एतान् , अतीतो भवति प्रभो ।

किमाचारः कथं चैतांस् , त्रीन् गुणान् अतिवर्तते ॥१४.२१॥

श्रीभगवानुवाच

प्रकाशं च प्रवृत्तिं च, मोहम् एव च पाण्डव ।

न द्वेष्टि संप्रवृत्तानि, न निवृत्तानि काङ्क्षति ॥१४.२२॥

उदासीनवद् आसीनो, गुणैर् यो न विचाल्यते ।

गुणा वर्तन्त इत्य् एव, योऽवतिष्ठति नेङ्गते ॥१४.२३॥

समदुःखसुखः स्वस्थः, समलोष्टाश्मकाञ्चनः ।

तुल्यप्रियाप्रियो धीरस् , तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥१४.२४॥

मानापमानयोस् तुल्यस् , तुल्यो मित्रारिपक्षयोः ।

सर्वारम्भपरित्यागी, गुणातीतः स उच्यते ॥१४.२५॥

मां च योऽव्यभिचारेण, भक्तियोगेन सेवते ।

स गुणान् समतीत्यैतान् , ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१४.२६॥

ब्रह्मणो हि प्रतिष्ठाहम् , अमृतस्याव्ययस्य च ।

शाश्वतस्य च धर्मस्य, सुखस्यैकान्तिकस्य च ।१४.२७।

ॐ तत्सदिति गुणत्रयविभागयोगो नाम चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथ पञ्चदशोऽध्यायः

१५. पुरुषोत्तमयोगः

श्रीभगवानुवाच

ऊर्ध्वमूलम् अधःशाखम् , अश्वत्थं प्राहूर् अव्ययम् ।

छन्दांसि यस्य पर्णानि, यस् तं वेद स वेदवित् ।१५.१।

अधश्चोर्ध्वं प्रसृतास् तस्य शाखा

गुणप्रवृद्धा विषयप्रवालाः।

अधश्च मूलान्य् अनुसंततानि

कर्मानुबन्धीनि मनुष्यलोके ।१५.२।

न रूपम् अस्येह तथोपलभ्यते

नान्तो न चादिर् न च संप्रतिष्ठा ।

अश्वत्थम् एनं सुविरूढमूलम्

असङ्गशास्त्रेण दृढेन छित्त्वा ।१५.३।

ततः पदं तत् परिमार्गितव्यं

यस्मिन् गता न निवर्तन्ति भूयः ।

तम् एव चाद्यं पुरुषं प्रपद्ये

यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।१५.४।

निर्मानमोहा जितसङ्गदोषा

अध्यात्मनित्या विनिवृत्तकामाः ।

द्वन्द्वैर् विमुक्ताः सुखदुःखसंज्ञैर्

गच्छन्त्य् अमृदाः पदम् अव्ययं तत् ।१५.५।

न तद् भासयते सूर्यो, न शशाङ्को न पावकः ।

यद् गत्वा न निवर्तन्ते, तद् धाम परमं मम ।१५.६।

ममैवांशो जीवलोके, जीवभूतः सनातनः ।

मनःषष्ठानीन्द्रियाणि, प्रकृतिस्थानि कर्षति ।१५.७।

शरीरं यद् अवाप्नोति, यच् चाप्य् उत्क्रामतीश्वरः ।

गृहीत्वैतानि संयाति, वायुर् गन्धान् इवाशयात् ।१५.८।

श्रोत्रं चक्षुः स्पर्शनं च, रसनं घ्राणम् एव च ।

अधिष्ठाय मनश्चायं, विषयान् उपसेवते ।१५.९।

उत्क्रामन्तं स्थितं वापि, भुञ्जानं वा गुणान्वितम् ।

विमृदा नानुपश्यन्ति, पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषः ।१५.१०।

यतन्तो योगिनश्चैनं, पश्यन्त्य् आत्मन्य् अवस्थितम् ।

यतन्तोऽप्य् अकृतात्मानो, नैनं पश्यन्त्य् अचेतसः

यद् आदित्यगतं तेजो, जगद् भासयतेऽखिलम् ।

यच् चन्द्रमसि यच् चान्नौ, तत् तेजो विद्धि मामकम् ।१५.१२।

गाम् आविश्य च भूतानि, धारयाम्य् अहम् श्रोजसा ।

पुष्णामि चौषधीः सर्वाः, सोमो भूत्वा रसात्मकः ।१५.१३।

अहं वैश्वानरो भूत्वा, प्राणिनां देहम् आश्रितः ।

प्राणापानसमायुक्तः, पचाम्य् अन्नं चतुर्विधम् ।१५.१४।

सर्वस्य चाहं हृदि संनिविष्टो

मत्तः स्मृतिर् ज्ञानम् अपोहनं च ।

वेदैश्च सर्वैर् अहमेव वेद्यो

वेदान्तकृद् वेदविद् एव चाहम् ।१५.१५।

द्वाव् इमौ पुरुषौ लोके, क्षरश्चाक्षर एव च ।

क्षरः सर्वाणि भूतानि, कूटस्थोऽक्षर उच्यते ।१५.१६।

उत्तमः पुरुषस् त्व् अन्यः, परमात्मेत्य् उदाहृतः ।

यो लोकत्रयम् आविश्य, बिभर्त्य् अव्यय ईश्वरः

यस्मात् क्षरम् अतीतोऽहम्, अक्षराद् अपि चोत्तमः ।

अतोऽस्मि लोके वेदे च, प्रथितः पुरुषोत्तमः ।१५.१८।

यो माम् एवम् असंमूढो, जानाति पुरुषोत्तमम् ।

स सर्वविद् भजति मां, सर्वभावेन भारत ।१५.१९।

इति गुह्यतमं शास्त्रम्, इदम् उक्तं मयाऽनघ ।

एतद् बुद्ध्या बुद्धिमान् स्यात्, कृतकृत्यश्च भारत ।१५.२०।

ॐ तत्सदिति पुरुषोत्तमयोगो नाम पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ षोडशोऽध्यायः

१६. दैवासुरसंपद्विभागयोगः

श्रीभगवानुवाच

अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्, ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।

दानं दमश्च यज्ञश्च, स्वाध्यायस् तप आर्जवम् ।१६.१।

अहिंसा सत्यम् अक्रोधस्, त्यागः शान्तिर् अपैशुनम् ।

दया भूतेष्व् अलोलुप्त्वं, मार्दवं हीर् अचापलम् ।१६.२।

तेजः क्षमा धृतिः शौचम्, अद्रोहो नातिमानिता ।

भवन्ति संपदं दैवीम्, अभिजातस्य भारत ।१६.३।

दम्भो दर्पोऽभिमानश्च, क्रोधः पारुष्यम् एव च ।

अज्ञानं चाभिजातस्य, पार्थ संपदम् आसुरीम् ।१६.४।

दैवी संपद्वि विमोक्षाय, निबन्धायासुरी मता ।

मा शुचः संपदं दैवीम्, अभिजातोऽसि पाण्डव ।१६.५।

द्वौ भूतसरगौ लोकेऽस्मिन्, दैव आसुर एव च ।

दैवो विस्तरशः प्रोक्त, आसुरं पार्थ मे शृणु ।१६.६।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, जना न विदुर् आसुराः ।

न शौचं नापि चाचारो, न सत्यं तेषु विद्यते ।१६.७।

असत्यम् अप्रतिष्ठं ते, जगद् आहुर् अनीश्वरम् ।

अपरस्परसंभृतं, किम् अन्यत् कामहेतुकम् ॥१६.८॥
 एतां दृष्टिम् अवष्टभ्य, नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः ।
 प्रभवन्त्य् उग्रकर्माणः, क्षयाय जगतोऽहिताः ॥१६.९॥
 कामम् आश्रित्य दुष्पूरं, दम्भमानमदान्विताः ।
 मोहाद् गृहीत्वाऽसद्ग्राहान् , प्रवर्तन्तेऽशुचिब्रताः
 चिन्ताम् अपरिमेयां च, प्रलयान्ताम् उपाश्रिताः ।
 कामोपभोगपरमा, एतावद् इति निश्चिताः ॥१६.११॥
 आशापाशशतैर् बद्धाः, कामक्रोधपरायणाः ।
 ईहन्ते कामभोगार्थम् , अन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥१६.१२॥
 इदम् अद्य मया लब्धम् , इमं प्राप्स्ये मनोरथम् ।
 इदम् अस्तीदम् अपि मे, भविष्यति पुनर् धनम् ॥१६.१३॥
 असौ मया हतः शत्रुर् , हनिष्ये चापरान् अपि ।
 ईश्वरोऽहम् अहं भोगी, सिद्धोऽहं बलवान् सुखी
 आढ्योऽभिजनवान् अस्मि, कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया
 यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य, इत्य् अज्ञानविमोहिताः ॥१६.१५॥
 अनेकचित्तविभ्रान्ता, मोहजालसमावृताः ।
 प्रसक्ताः कामभोगेषु, पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥१६.१६॥
 आत्मसंभाविताः स्तब्धा, धनमानमदान्विताः ।
 यजन्ते नामयज्ञैस् ते, दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥१६.१७॥
 अहंकारं बलं दर्पं, कामं क्रोधं च संश्रिताः ।
 माम् आत्मपरदेहेषु, प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥१६.१८॥
 तान् अहं द्विषतः क्रूरान् , संसारेषु नराधमान् ।
 क्षिपाम्य् अजस्रम् अशुभान् , आसुरीष्व् एव योनिषु ॥१६.१९॥
 आसुरीं योनिम् आपन्ना, मूढा जन्मनि जन्मनि ।
 माम् अप्राप्यैव कौन्तेय, ततो यान्त्य् अधमां गतिम्
 त्रिविधं नरकस्येदं, द्वारं नाशनम् आत्मनः ।
 कामः क्रोधस् तथा लोभस् , तस्माद् एतत् त्रयं त्यजेत्
 एतैर् विमुक्तः कौन्तेय, तमोद्धारैस् त्रिभिर् नरः ।
 आचरत्य् आत्मनः श्रेयस् , ततो याति परां गतिम् ॥१६.२२॥
 यः शास्त्रविधिम् उत्सृज्य, वर्तते कामकारतः ।
 न स सिद्धिम् अवाप्नोति, न सुखं न परां गतिम् ॥१६.२३॥
 तस्माच् छास्त्रं प्रमाणं ते, कार्याकार्यव्यवस्थितौ
 ज्ञात्वा शास्त्रविधानोक्तं, कर्म कर्तुम् इहार्हसि ॥१६.२४॥

ॐ तत्सदिति दैवासुरसंपद्विभागयोगो नाम षोडशोऽध्यायः

अथ सप्तदशोऽध्यायः

१७. श्रद्धात्रयविभागयोगः

अर्जुन उवाच

ये शास्त्रविधिम् उत्सृज्य, यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण, सत्त्वम् आहो रजस् तमः

श्रीभगवानुवाच

त्रिविधा भवति श्रद्धा, देहिनां सा स्वभावजा ।

सात्त्विकी राजसी चैव, तामसी चेति तां शृणु ॥१७.२॥

सत्त्वानुरूपा सर्वस्य, श्रद्धा भवति भारत ।

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो, यो यच्छ्रद्धः स एव सः ॥१७.३॥

यजन्ते सात्त्विका देवान् , यक्षरक्षांसि राजसाः ।

प्रेतान् भूतगणांश् चान्ये, यजन्ते तामसा जनाः

अशास्त्रविहितं घोरं, तप्यन्ते ये तपो जनाः ।

दम्भाहंकारसंयुक्ताः, कामरागबलान्विताः ॥१७.५॥

कर्षयन्तः शरीरस्थं, भूतग्रामम् अचेतसः ।

मां चैवान्तःशरीरस्थं, तान् विद्ध्व आसुरनिश्चयान् ॥१७.६॥

आहारस् त्व अपि सर्वस्य, त्रिविधो भवति प्रियः ।

यज्ञस तपस् तथा दानं, तेषां भेदम् इमं शृणु ॥१७.७॥

आयुःसत्त्वबलारोग्य-सुखप्रीतिविवर्धनाः ।

रस्याः स्निग्धाः स्थिरा हृद्या, आहाराः सात्त्विकप्रियाः

कट्वम्ललवणात्युष्ण-तीक्ष्णरूक्षविदाहिनाः ।

आहारा राजसस्येष्टा, दुःखशोकामयप्रदाः ॥१७.९॥

यातयामं गतरसं, पूति पर्युषितं च यत्

उच्छिष्टम् अपि चामेध्यं, भोजनं तामसप्रियम् ॥१७.१०॥

अफलाकाङ्क्षिभिर् यज्ञो, विधिदृष्टो य इज्यते ।

यष्टव्यम् एवेति मनः, समाधाय स सात्त्विकः ॥१७.११॥

अभिसन्धाय तु फलं, दम्भार्थम् अपि चैव यत् ।

इज्यते भरतश्रेष्ठ, तं यज्ञं विद्धि राजसम् ॥१७.१२॥

विधिहीनम् असृष्टान्तं, मन्त्रहीनम् अदक्षिणम् ।

श्रद्धाविरहितं यज्ञं, तामसं परिचक्षते ॥१७.१३॥

देवद्विजगुरुप्राज्ञ-पूजनं शौचम् आर्जवम् ।

ब्रह्मचर्यम् अहिंसा च, शारीरं तप उच्यते ॥१७.१४॥

अनुद्वेगकरं वाक्यं, सत्यं प्रियहितं च यत् ।

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव, वाङ्मयं तप उच्यते ॥१७.१५॥

मनःप्रसादः सौम्यत्वं, मौनम् आत्मविनिग्रहः ।

भावसंशुद्धिर् इत्य् एतत् , तपो मानसम् उच्यते ॥१७.१६॥

श्रद्धया परया तप्तं, तपस् तत् त्रिविधं नरैः ।

अफलाकाङ्क्षिभिर् युक्तैः, सात्त्विकं परिचक्षते

सत्कारमानपूजार्थं, तपो दम्भेन चैव यत् ।

क्रियते तद् इह प्रोक्तं, राजसं चलम् अध्रुवम् ॥१७.१८॥

मूढग्राहेणात्मनो यत् , पीडया क्रियते तपः ।

परस्योत्सादनार्थं वा, तत् तामसम् उदाहृतम् ॥१७.१९॥

दातव्यम् इति यद् दानं, दीयतेऽनुपकारिणे ।

देशे काले च पात्रे च, तद् दानं सात्त्विकं स्मृतम् ११७.२०।

यत् तु प्रत्युपकारार्थं, फलम् उद्दिश्य वा पुनः।

दीयते च परिक्लिष्टं, तद् दानं राजसं स्मृतम् ।

अदेशकाले यद् दानम् , अपात्रेभ्यश्च दीयते ।

असत्कृतम् अवज्ञातं, तत् तामसम् उदाहृतम् ११७.२२।

ॐ तत् सद् इति निर्देशो, ब्रह्मणस् त्रिविधः स्मृतः

ब्राह्मणास् तेन वेदाश्च, यज्ञाश्च विहिताः पुरा

तस्माद् ओम् इत्य् उदाहृत्य, यज्ञदानतपःक्रियाः ।

प्रवर्तन्ते विधानोक्ताः, सततं ब्रह्मवादिनाम् ११७.२४।

तद् इत्य् अनभिसंधाय, फलं यज्ञतपःक्रियाः ।

दानक्रियाश्च विविधाः, क्रियन्ते मोक्षकाङ्क्षिभिः

सद्भावे साधुभावे च, सद् इत्य् एतत् प्रयुज्यते ।

प्रशस्ते कर्मणि तथा, सच्छब्दः पार्थ युज्यते ११७.२६।

यज्ञे तपसि दाने च, स्थितिः सद् इति चोच्यते ।

कर्म चैव तदर्थायं, सद् इत्य् एवाभिधीयते ११७.२७।

अश्रद्धया हुतं दत्तं, तपस् तप्तं कृतं च यत् ।

असद् इत्य् उच्यते पार्थ, न च तत् प्रेत्य नो इह

ॐ तत्सदिति श्रद्धात्रयविभागयोगो नाम सप्तदशोऽध्यायः ।

अथ अष्टादशोऽध्यायः

१८. मोक्षसंन्यासयोगः

अर्जुन उवाच

संन्यासस्य महाबाहो, तत्त्वम् इच्छामि वेदितुम् ।

त्यागस्य च हृषीकेश, पृथक् केशिनिषूदन ११८.१।

श्रीभगवानुवाच

काम्यानां कर्मणां न्यासं, संन्यासं कवयो विदुः ।

सर्वकर्मफलत्यागं, प्राहस् त्यागं विचक्षणाः ११८.२।

त्याज्यं दोषवद् इत्य् एके, कर्म प्राहूर् मनीषिणः ।

यज्ञदानतपःकर्म, न त्याज्यम् इति चापरे ११८.३।

निश्चयं शृणु मे तत्र, त्यागे भरतसत्तम ।

त्यागो हि पुरुषव्याघ्र, त्रिविधः संप्रकीर्तितः ११८.४।

यज्ञदानतपःकर्म, न त्याज्यं कार्यम् एव तत् ।

यज्ञो दानं तपश्चैव, पावनानि मनीषिणाम्

एतान्य् अपि तु कर्माणि, सद्गुणं त्यक्त्वा फलानि च

कर्तव्यानीति मे पार्थ, निश्चितं मतम् उत्तमम् ११८.६।

नियतस्य तु संन्यासः कर्मणो नोपपद्यते ।

मोहात् तस्य परित्यागस् , तामसः परिकीर्तितः ॥

दुःखम् इत्येव यत् कर्म, कायक्लेशभयात् त्यजेत् ।

स कृत्वा राजसं त्यागं, नैव त्यागफलं लभेत् ११८.८।

कार्यम् इत्येव यत् कर्म, नियतं क्रियतेऽर्जुन ।
सङ्गं त्यक्त्वा फलं चैव, स त्यागः सात्त्विको मतः ॥
न द्वेष्थ् अकुशलं कर्म, कुशले नानुषज्जते ।
त्यागी सत्त्वसमाविष्टो, मेधावी छिन्नसंशयः ॥८.१०॥
न हि देहभृता शक्यं, त्यक्तुं कर्माण्य् अशेषतः ।
यस् तु कर्मफलत्यागी, स त्यागीत्य् अभिधीयते ॥
अनिष्टम् इष्टं मिश्रं च, त्रिविधं कर्मणः फलम् ।
भवत्य् अत्यागिनां प्रेत्य, न तु संन्यासिनां क्वचित् ॥
पञ्चैतानि महाबाहो, कारणानि निबोध मे ।
सांख्ये कृतान्ते प्रोक्तानि, सिद्धये सर्वकर्मणाम् ॥
अधिष्ठानं तथा कर्ता, करणं च पृथग्विधम् ।
विविधाश्च पृथक्चेष्टा, दैवं चैवात्र पञ्चमम् ॥८.११॥
शरीरवाङ्मनोभिर् यत् , कर्म प्रारभते नरः ।
न्याय्यं वा विपरीतं वा, पञ्चैते तस्य हेतवः ॥८.१२॥
तत्रैवं सति कर्तारम् , आत्मानं केवलं तु यः ।
पश्यत्य् अकृतबुद्धित्वान् , न स पश्यति दुर्मतिः ॥८.१३॥
यस्य नाहंकृतो भावो, बुद्धिर् यस्य न लिप्यते ।
हत्वापि स इमौलु लोकान् , न हन्ति न निबध्यते ॥
ज्ञानं ज्ञेयं परिज्ञाता, त्रिविधा कर्मचोदना ।
करणं कर्म कर्तेति, त्रिविधः कर्मसंग्रहः ॥८.१४॥
ज्ञानं कर्म च कर्ता च, त्रिधैव गुणभेदतः ।
प्रोच्यते गुणसंख्याने, यथावच् दृष्टु तान्य् अपि ॥
सर्वभूतेषु येनैकं, भावम् अव्ययम् ईक्षते ।
अविभक्तं विभक्तेषु, तज् ज्ञानं विद्धि सात्त्विकम् ॥१०॥
पृथक्त्वेन तु यज् ज्ञानं, नानाभावान् पृथग्विधान्
वेत्ति सर्वेषु भूतेषु, तज् ज्ञानं विद्धि राजसम् ॥११॥
यत् तु कृत्स्नवद् एकस्मिन् , कार्ये सक्तम् अहैतुकम्
अतत्त्वार्थवद् अत्यं च, तत् तामसम् उदाहृतम् ॥१२॥
नियतं सङ्गरहितम् , अरागद्वेषतः कृतम् ।
अफलप्रेप्सुना कर्म, यत् तत् सात्त्विकम् उच्यते ॥१३॥
यत् तु कामेप्सुना कर्म, साहंकारेण वा पुनः ।
क्रियते बहुलायासं, तद् राजसम् उदाहृतम् ॥८.१४॥
अनुबन्धं क्षयं हिंसाम् , अनवेक्ष्य च पौरुषम् ।
मोहाद् आरभ्यते कर्म, यत् तत् तामसम् उच्यते ॥१५॥
मुक्तसङ्गोऽनहंवादी, धृत्युत्साहसमन्वितः ।
सिद्धयसिद्धयोर् निर्विकारः, कर्ता सात्त्विक उच्यते ॥१६॥
रागी कर्मफलप्रेप्सुर् , लुब्धो हिंसात्मकोऽशुचिः ।
हर्षशोकान्वितः कर्ता, राजसः परिकीर्तितः ॥१७॥

अयुक्तः प्राकृतः स्तब्धः, शठो नैष्कृतिकोऽलसः ।

विषादी दीर्घसूत्री च, कर्ता तामस उच्यते ११८.२८।

बुद्धेर भेदं धृतेश् चैव, गुणतस् त्रिविधं शृणु ।

प्रोच्यमानम् अशेषेण, पृथक्त्वेन धनंजय १२९।

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च, कार्याकार्ये भयाभये ।

बन्धं मोक्षं च या वेत्ति, बुद्धिः सा पार्थ सात्त्विकी १३०।

यया धर्मम् अधर्मं च, कार्यं चाकार्यम् एव च ।

अयथावत् प्रजानाति, बुद्धिः सा पार्थ राजसी १३१।

अधर्मं धर्मम् इति या, मन्यते तमसावृता ।

सर्वार्थान् विपरीतांश्च, बुद्धिः सा पार्थ तामसी ११८.३२।

धृत्या यया धारयते, मनःप्राणेन्द्रियक्रियाः ।

योगेनाव्यभिचारिण्या, धृतिः सा पार्थ सात्त्विकी १३३।

यया तु धर्मकामार्थान्, धृत्या धारयतेऽर्जुन ।

प्रसङ्गेन फलाकाङ्क्षी, धृतिः सा पार्थ राजसी १३४।

यया स्वप्नं भयं शोकं, विषादं मदम् एव च ।

न विमुञ्चति दुर्मेधा, धृतिः सा पार्थ तामसी १३५।

सुखं त्व इदानीं त्रिविधं, शृणु मे भरतर्षभ ।

अभ्यासाद् रमते यत्र, दुःखान्तं च निगच्छति १३६।

यत् तद् अग्रे विषम् इव, परिणामेऽमृतोपमम् ।

तत् सुखं सात्त्विकं प्रोक्तम्, आत्मबुद्धिप्रसादजम् ॥

विषयेन्द्रियसंयोगाद्, यत् तद् अग्रेऽमृतोपमम् ।

परिणामे विषम् इव, तत् सुखं राजसं स्मृतम् १३८।

यद् अग्रे चानुबन्धे च, सुखं मोहनम् आत्मनः ।

निद्रालस्यप्रमादोत्थं, तत् तामसम् उदाहृतम् १३९।

न तद् अस्ति पृथिव्यां वा, दिवि देवेषु वा पुनः ।

सत्त्वं प्रकृतिजैर् मुक्तं, यद् एभिः स्यात् त्रिभिर् गुणैः ॥

ब्राह्मणक्षत्रियविशां, शूद्राणां च परंतप ।

कर्माणि प्रविभक्तानि, स्वभावप्रभवैर् गुणैः १४१।

शमो दमस् तपः शौचं, क्षान्तिर् आर्जवम् एव च ।

ज्ञानं विज्ञानम् आस्तिक्यं, ब्रह्मकर्म स्वभावजम् १४२।

शौर्यं तेजो धृतिर् दाक्ष्यं, युद्धे चाप्य् अपलायनम् ॥

दानम् ईश्वरभावश्च, क्षात्रं कर्म स्वभावजम् १४३।

कृषिगौरक्ष्यवाणिज्यं, वैश्यकर्म स्वभावजम् ।

परिचर्यात्मकं कर्म, शूद्रस्यापि स्वभावजम् ११८.४४।

स्वे स्वे कर्मण्य् अभिरतः, संसिद्धिं लभते नरः ।

स्वकर्मनिरतः सिद्धिं, यथा विन्दति तच् च्छृणु १४५।

यतः प्रवृत्तिर् भूतानां, येन सर्वम् इदं ततम् ।

स्वकर्मणा तम् अभ्यर्च्य, सिद्धिं विन्दति मानवः १४६।

श्रेयान् स्वधर्मो विगुणः, परधर्मात् स्वनुष्ठितात् ।

स्वभावनियतं कर्म, कुर्वन् नाप्नोति किल्बिषम् ॥७॥

सहजं कर्म कौन्तेय, सदोषम् अपि न त्यजेत् ।

सर्वारम्भा हि दोषेण, धूमेनाग्निर् इवावृताः ॥८॥४८॥

असक्तबुद्धिः सर्वत्र, जितात्मा विगतस्पृहः ।

नैष्कर्म्यसिद्धिं परमां, संन्यासेनाधिगच्छति ॥९॥

सिद्धिं प्राप्तो यथा ब्रह्म, तथाप्नोति निबोध मे ।

समासेनैव कौन्तेय, निष्ठा ज्ञानस्य या परा ॥१०॥

बुद्ध्या विशुद्ध्या युक्तो, धृत्यात्मानं नियम्य च ।

शब्दादीन् विषयांसु त्यक्त्वा, रागद्वेषौ व्युदस्य च ॥

विविक्तसेवी लघ्वाशी, यतवाक्कायमानसः ।

ध्यानयोगपरो नित्यं, वैराग्यं समुपाश्रितः ॥११॥५२॥

अहंकारं बलं दर्पं, कामं क्रोधं परिग्रहम् ।

विमुच्य निर्ममः शान्तो, ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥१३॥

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा, न शाचति न काङ्क्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु, मद्भक्तिं लभते पराम् ॥१४॥५४॥

भक्त्या माम् अभिजानाति, यावान् यश् चास्मि तत्त्वतः ।

ततो माम् तत्त्वतो ज्ञात्वा, विशते तदनन्तरम् ॥१५॥५५॥

सर्वकर्माण्यु अपि सदा, कुर्वाणो मद्ब्यपाश्रयः ।

मत्प्रसादाद् अवाप्नोति, शाश्वतं पदम् अव्ययम् ॥१६॥

चेतसा सर्वकर्माणि, मयि संन्यस्य मत्परः ।

बुद्धियोगम् उपाश्रित्य, मच्चित्तः सततं भव ॥१७॥

मच्चित्तः सर्वदुर्गाणि, मत्प्रसादात् तरिष्यसि ।

अथ चेत् त्वम् अहंकारान्, न श्रोष्यसि विनङ्क्ष्यसि ॥

यद् अहंकारम् आश्रित्य, न योत्स्य इति मन्यसे ।

मिथ्यैष व्यवसायस् ते, प्रकृतिस् त्वां नियोक्ष्यति ॥

स्वभावजेन कौन्तेय, निबद्धः स्वेन कर्मणा ।

कर्तुं नेच्छसि यन् मोहात्, करिष्यस्यु अवशोऽपि तत् ॥

ईश्वरः सर्वभूतानां, हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

भ्रामयन् सर्वभूतानि, यन्त्रारूढानि मायया ॥११॥

तम् एव शरणं गच्छ, सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात् परां शान्तिं, स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥१२॥

इति ते ज्ञानम् आख्यातं, गुह्याद् गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतद् अशेषेण, यथेच्छसि तथा कुरु ॥१३॥

सर्वगुह्यतमं भूयः, शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे दृढम् इति, ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥१४॥

मन्मना भव मद्भक्तो, मद्याजी मां नमस्कुरु ।

माम् एवैष्यसि सत्यं ते, प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥१५॥

सर्वधर्मान् परित्यज्य, मामेकं शरणं व्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो, मोक्षयिष्यामि मा शुचः ।१८.६६।

इदं ते नातपस्काय, नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं, न च मां योऽभ्यसूयति ।६७।

य इमं परमं गुह्यं, मद्भक्तेषु अभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा, माम् एवैष्यत्य् असंशयः ।६८।

न च तस्मान् मनुष्येषु, कश्चिन् मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्माद्, अन्यः प्रियतरो भुवि ।६९।

अध्येष्यते च य इमं, धर्म्यं संवादम् आवयोः ।

ज्ञानयज्ञेन तेनाहम्, इष्टः स्याम् इति मे मतिः ।७०।

श्रद्धावान् अनसूयश्च, शृणुयाद् अपि यो नरः ।

सोऽपि मुक्तः शुभाल् लोकान्, प्राप्नुयात् पुण्यकर्मणाम्

कच्चिद् एतच् द्रुतं पार्थ, त्वयैकाग्रेण चेतसा ।

कच्चिद् अज्ञानसंमोहः, प्रनष्टस् ते धनंजय ।१८.७२।

अर्जुन उवाच

नष्टो मोहः स्मृतिर् लब्धा, त्वत्प्रसादान् मयाऽच्युत ।

स्थितोऽस्मि गतसंदेहः, करिष्ये वचनं तव ।१८.७३।

संजय उवाच

इत्य् अहं वासुदेवस्य, पार्थस्य च महात्मनः ।

संवादम् इमम् अश्रौषम्, अद्भुतं रोमहर्षणम् ।१८.७४।

व्यासप्रसादाच् द्रुतवान्, एतद् गुह्यम् अहं परम् ।

योगं योगेश्वरात् कृष्णात्, साक्षात् कथयतः स्वयम्

राजन् संस्मृत्य संस्मृत्य, संवादम् इमम् अद्भुतम् ।

केशवार्जुनयोः पुण्यं, हृष्यामि च मुहुर् मुहुः ।१८.७६।

तच् च संस्मृत्य संस्मृत्य, रूपम् अत्यद्भुतं हरेः ।

विस्मयो मे महान् राजन्, हृष्यामि च पुनः पुनः ।७७।

यत्र योगेश्वरः कृष्णो, यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर् विजयो भूतिर्, ध्रुवा नीतिर् मतिर् मम ।७८।

ॐ तत्सदिति मोक्षसंन्यासयोगो नाम अष्टादशोऽध्यायः ।

हरिः ॐ तत्सत्, हरिः ॐ तत्सत्, हरिः ॐ तत्सत्

श्रीकृष्णार्पणं अस्तु, शुभं भूयात्

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं, पूर्णात् पूर्णमुदच्यते

पूर्णस्य पूर्णमादाय, पूर्णमेवाशिष्यते

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

